

PARDUBICE ZA VÁLKY ROKU 1866

Jan TETŘEV

Válka roku 1866 je tradičně spojována s oblastmi, které leží severně od Pardubic. Je to pochopitelné, protože roku 1866 v Pardubicích a jejich blízkém okolí neproběhla žádná důležitá bitva a nedošlo zde ani k žádným klíčovým politickým událostem. Válka se však do života Pardubic a Pardubicka promítla, protože v době přípravy a průběhu tažení v prostoru severně a severozápadně od Hradce Králové tvořily Pardubice přirozené zázemí nastupující a bojující armády, jejíž část přes ně po královéhradecké bitvě také prchala a ustupovala. Význam Pardubic jako týlového města v roce 1866 zvyšovala skutečnost, že se zde křížila železniční trať od Liberce (dokončena roku 1859) s tratí z Prahy do Olomouce (postavena 1845).

Děni v Pardubicích za války roku 1866 nevěnovala v minulosti regionální historická literatura nijak velkou pozornost. Naposledy je shrnul Zdeněk Bičík.¹⁾ Nesmíme však zapomenout ani na pardubického učitele a vlastivědného pracovníka Františka Karla Rosůlka (1859–1940), jenž pruskou invazi v Pardubicích zažil jako sedmiletý kluk a své vzpomínky, doplněné o vyprávění dalších pamětníků, nepravidelně uveřejňoval v místním tisku.

Autoři, kteří se tématu věnovali, naráželi na velmi chatrnou pramennou základnu. Především chybí městská kronika, která by události s minimálním časovým odstupem shrnula. Magistrátní tajemník a jeden z prvních historiků Pardubic Vincenc Kablík zemřel 18. ledna 1865 a doplňování kroniky se dlouhých 22 let nikdo nevěnoval. Zápis za rok 1866 byl doplněn s více než dvacetiletým odstupem a nepříliš šťastně. Profesor pardubické reálky Josef Weger²⁾ byl pověřen vedením kroniky města v září 1887, aby

1) Zdeněk BIČÍK, *Pardubice v roce 1866*, nepublikovaný rukopis z 9. 2. 1984, s. 15. Uloženo ve Východočeském muzeu v Pardubicích (dále jen VČM), podsbírka Slavín, Zdeněk Bičík, inv. č. SI-02/30.

2) Weger byl autorem několika historických studií z dějin Pardubic. Později se stal okresním školním inspektorem v okresech Plzeň a Stříbro a od roku 1906 ředitelem českého reálného gymnázia v Sušici.

zpětně doplnil zápisy za léta 1862–1887.³⁾ Do Pardubic přišel až roku 1884 a válku roku 1866 zde tudíž nezažil. Události roku 1866 tak v kronice popisuje podle přílohy listu *Politik*, nazvané *Invasionschronik in Jahre 1866* a podle zápisů faráře v Dašicích Josefa Nechvíle. Zápis údajně zrevidovali městští úředníci, kteří v Pardubicích za války působili a ještě v roce 1887 úřadovali.⁴⁾ Je zřejmé, že Weger nevytěžil ani městský archiv a na další žijící pamětníky mimo městské úředníky se neobrátil. Porovnáme-li Wegerův zápis se zápisem přeloučského kronikáře a učitele Ignáce Maška (vznikal tři roky po válce), ten přeloučský je informačně mnohem bohatší.⁵⁾

Sám fond Archiv města Pardubic, uložený ve Státním okresním archivu v Pardubicích, obsahuje z klíčových červnových, červencových a srpnových dnů roku 1866 jen nemnoho dokumentů, které dovolují rekonstruovat dění ve městě velmi omezeně. Je evidentní, že v době kolem bitvy u Hradce Králové a hlavně v počátečních dnech pruské okupace se řada problémů řešila bez úřadování. Dokumenty pardubického okresního úřadu z konce června a z července neexistují. Úřad nefungoval a úředníci v čele s okresním hejtnanem Adolfem Špulákem z Pardubic záhy po bitvě u Hradce Králové uprchli.

Zajímavý pramen v této nouzi představují Národní listy. Pardubice pro novináře v roce 1866 představovaly až do 5. července bezpečné místo, které leželo relativně blízko severního bojiště, disponovalo železničním spojením k bojišti, spojením do Prahy a fungoval zde telegraf. Spojení s Prahou, které bylo přerušeno příchodem Prusů, se postupně obnovilo, takže zprávy z Pardubic se i v době pruské okupace objevují v Národních listech poměrně často.

Přípravy na válku

Pardubice na jaře 1866 nebyly pevností, ale stál tu strategický most přes Labe, armádní skladiště proviantu a město bylo důležitým železničním uzlem. Posádkou zde byl 9. husarský pluk knížete Liechtensteina a ve městě včetně předměstí žilo kolem 8 000 obyvatel.

Ještě v prvních měsících roku 1866 měly Pardubice mírové starosti. Tématem číslo jedna bylo školství. Souběžné fungování obecných škol, školy hlavní a vyšší reálky (od roku 1863 sedmitřídní) zatěžovalo městský rozpočet. Ten sužovaly také náklady na výstavbu nové budovy reálky v letech

3) Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Pardubice, Archiv města Pardubice (dále jen AMP), kn. 27, *Memorabilien der Stadt Pardubitz...*, s. 659.

4) Tamtéž.

5) SOKA Pardubice, Archiv města Přelouče, kn. 1, *Kronika 1836–1926*, s. 99–114.

1863–1865 a platy jejích učitelů. Převzetí nákladů na platy učitelů reálky na bedra obce bylo podmínkou povolení rozšíření nižší reálky na vyšší.⁶⁾ Její postátnění (převzetí nákladů státem) se podařilo až v roce 1878 s platností od roku 1880.⁷⁾

Od března roku 1866 však začínalo být jasné, že se cosi děje. V konceptu promemoria okresního zastupitelstva v Pardubicích ze 4. listopadu 1866 ve věci válečných škod (ty jsou zde zveličeny) se uvádí, že břímě ubytování rakouského vojska, které táhlo do Čech, dolehlo na pardubický okres již v březnu. Příloha časopisu Politik z roku 1867 příchod prvních rakouských oddílů do Pardubic (mimo stálou posádku) datuje k 23. březnu 1866,⁸⁾ zatímco městská kronika uvádí 26. březen.⁹⁾ Nejpozději na konci března 1866 byl zvýšený pohyb rakouského vojska v Pardubicích pozorovatelný.



Obr. 1: Pýchou města Pardubic byla v roce 1866 budova vyšší reálky, postavená v letech 1863–1864. Vedení města usilovalo, aby zde válka způsobila co nejmenší škody. Zdroj: Východočeské muzeum v Pardubicích, podsbirka Fotoarchiv, inv. č. FA-P-02990.

6) SOKA Pardubice, AMP, kn. 133, Zápisy schůzí a usnesení městské rady 1861–1866, s. 197–198.

7) Národní listy, roč. 18, č. 89, 10. 4. 1878, s. 2.

8) *Geschichte der preussischen Invasion und Okkupation in Böhmen im Jahre 1866*, Gesammelte Beilage der Zeitschrift Politik, Praha 1867, s. 233.

9) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 660.

Armáda začala na jaře 1866 ovlivňovat místní život také tím, že svolávala dovolence k nástupu do služby. Od dubna přicházely na obecní úřad další a další žádosti o dohledání těch dovolenců, kteří se nedostavili.¹⁰⁾ Stát začal tiše řešit také sociální situaci rodin povolanců. Okresní úřad sděloval 24. května 1866 obcím v okrese: „*Jelikož skrze povolání vojenských dovolenců a rezervníků mnohá familie její podporu ztratila a ledakterá rodina do nouze přišla, tak vysoce slavné ck státní ministerstvo s dekretem od 16. t. m. č. 9516 nařídilo, aby v takových pádech dle možnosti se takové rodiny podporovaly.*“¹¹⁾ Nařízení se nemělo uveřejňovat.¹²⁾

Od začátku května 1866 pohyb vojska sílil stále víc. Vojsko nacházelo ubytování v domech „*dle vydaných mu cedulek*“,¹³⁾ takže zvýšená přítomnost vojáků se projevovala i v domácnostech občanů. Jak uvádí František Karel Rosůlek, delší čas v Pardubicích pobyl 75. pěší (jindřichohradecký) pluk.¹⁴⁾ S ubíhajícím časem a přibýváním vojáků se začínaly rýsovat možné problémy se zásobováním a obec jim chtěla předejít. Už 12. května 1866 psal starosta Václav Bubeník na okresní úřad že: „*Za příčinou silných vojenských průtahů jest zde mimo dosavadní potřebsnosti znamenitá část hovězího masa každodenně zapotřebí, kterážto zásoba čím dál tím obtížněji k opatření bude.*“¹⁵⁾ Obec proto žádala zastavení vývozu dobytka z Čech.¹⁶⁾ Okresní úřad v Pardubicích začal ve stejné době požadovat hlášení zásob potravin a kr-miva ve městě, které bylo možno odprodat armádě.¹⁷⁾ První hlášení odeslal starosta Václav Bubeník 15. května. Když po 26. květnu Bubeník podával další výkaz, disponibilní zásoby už poklesly v některých položkách až na polovinu. Od 26. května se tato hlášení měla vyplňovat každých pět dní, ale nevíme, kolik jich obec stačila poslat.¹⁸⁾

Větší množství vojáků mělo vliv na růst cen. Erár sám se mu dokázal bránit, protože stanovil maximální výkupní ceny. Město se však utkalo s místními hostinskými. Ti dosud ubytovávali rakouské důstojníky za denní paušál 1,19 zl. za štábního důstojníka a 59 krejcarů za nižšího. Už 14. května hos-

10) Tamtéž, kart. 43, č. j. 796.

11) Tamtéž, č. j. 1027.

12) Tamtéž.

13) František ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, Místopis, Pardubice 1909–1926, s. 512.

14) Tamtéž.

15) SOKA Pardubice, AMP, kart. 43, č. j. 939.

16) Tamtéž.

17) Sledovaly se zásoby následujících komodit: pšenice, žito, ječmen, oves, seno, sláma, hovězí dobytek, ovce, prasata, telata, koně, povozy, pivo, víno a kořalka.

18) SOKA Pardubice, AMP, kart. 43, č. j. 1050.

tinští Jan Kašpar (dědeček slavného stejnojmenného aviatika) a Josef Doskočil neúspěšně žádali zvýšení tohoto paušálu.¹⁹⁾

Stát také na poslední chvíli začal řešit zvýšené nároky na obutí armády. Někdy před 20. květnem svolala obec na popud okresního úřadu místní obuvníky a vyzvala je k dodávkám bot pro vojsko. Obuvníci přislíbili dodat do tří měsíců asi 5 000 párů, ale jen pokud budou nastaveny příznivé dodací podmínky.²⁰⁾ Následovalo několik dalších úředních vyzvání k dodávkám obuvi z května a června 1866, takže je zřejmé, že obuvi se nedostávalo a nabízené podmínky nebyly pro zdejší obuvníky dostatečně motivující.²¹⁾

Dne 23. května dostala obec na vědomí stravovací normy pro vojáky s tím, že „*nejpotřebnější potrava jako maso a nápoje musí být vojsku proti zaplacení dodána vždy, chléb voják dostane od eráru...*“²²⁾ Městské rady a starostové měli zajistit, aby bylo vše potřebné pro vojsko připraveno.²³⁾ Na základě dochovaných dokladů, kde až do prvních červencových dnů chybí jakékoli zmínky o podílu obce na shromažďování zásob, se domnívám, že systém fungoval ve vzájemně výhodné spolupráci armády s velkými dodavateli. Od 30. května 1866 sídlila v Pardubicích c. k. vojenská zásobárna, která shromažďovala zásoby pro armádu. Měla sklady v sýpce (špýcharu) na Vystrkově a ve sklepě Josefa Doskočila.²⁴⁾ O poměrech v této zásobárně nás (tendenčně) informují až po válce Národní listy. Uvádějí, že rakouská armáda byla v této válce vybavena snad ještě hůř než za války roku 1859. Když se začalo bojovat severně od Pardubic, dostávala prý zásobárna denně až 30 rozkazů, které si vzájemně odporovaly. Z nejbližších rakouských zemí údajně přišly zásilky bez označení a když v Pardubicích ty bedny a sudy zotvírali, našli v nich místo potravin tornistry, boty a oblečení.²⁵⁾

V červnu rychle stoupaly nároky na přípravek, které armáda uplatňovala vůči obci.²⁶⁾ Práci majitelům potahů erár samozřejmě platil, ale koně chyběli na polích a hospodáři je neradi poskytovali nejen kvůli blížícím se žním, nýbrž i z obavy před jejich ztrátou, jejíž pravděpodobnost rostla s vypuknutím bojů. V červnu 1866 stále sílil také pohyb vojsk a vojenského mate-

19) Tamtéž, č. j. 935.

20) Tamtéž, č. j. 1026.

21) Tamtéž, kn. 435, Podací deník, č. j. 1058, 1248.

22) Tamtéž, kart. 43, č. j. 1026.

23) Tamtéž.

24) Tamtéž, kn. 435, Podací deník, č. j. 1168.

25) *Úvahy o vojenství rakouském III*, Národní listy, roč. 6, č. 344, 15. 12. 1866, s. 1.

26) SOKA Pardubice, AMP, kn. 435, Podací deník, č. j. 1169.

riálu na železnici. Z Pardubic o tom nemáme bližší zprávy, ale v nedaleké Přelouči si občané stěžovali na zpoždění osobních vlaků kvůli vojenským transportům.²⁷⁾

Až v polovině června 1866, když už byla válka na spadnutí, vyzval stát občany Pardubic ke spolupráci na poli zdravotního zabezpečení vojáků. Dne 15. června psal pardubický okresní úřad obcím ve své působnosti, že vojenské nemocnice potřebují obvazy, cupaninu a další látky (plátno, flanel). Doporučil v každé obci k tomuto účelu ustavit výbor z několika hospodyň „*nápodobně jak i zde v Pardubicích zde k tomu účelu ženský výbor sestupuje.*“²⁸⁾ Ziskany materiál se měl odevzdávat okresnímu úřadu, který zajistil jeho dopravu do Prahy.²⁹⁾

Pardubice byly sice v tomto přípisu dávány ostatním obcím za vzor, ale místní dámy se do výroby a sbírání obvazů nijak nehrnuly. Pokud vůbec existovala nějaká iniciativa před 15. červnem, tak o ní nevíme. Až 19. června 1866 se dámský pěvecký spolek Ludmila sešel v učebně VI. ročníku reálky k poradě, „... *jak by se v případě hrožícím nebezpečí války dal zaopatřovati sbor pro zaopatřování cupaniny, obvazadel a prádla pro raněné vojíny. S chválně známou ochotou dostavilo se k poradě komité dám, pozůstávající z paní: Antonie Bubeníkové,³⁰⁾ pí Okt. Marklové,³¹⁾ pí Marie Kotovicové,³²⁾ baronky Schustrové, pí Matildy Arnoldové³³⁾ a pí Eleonory Jonakové,³⁴⁾ sl. Opizové,³⁵⁾ kteréž srdečnými slovy ujistily, že chtě mladší síly radou svojí podporovati a krásný úkol spolku vznešeným příkladem předcházeti...*“³⁶⁾ Organizaci akce byla nakonec pověřena Božena Jahnová, šestadvacitiletá manželka ředitele pardubické reálky Jiljího Vratislava Jahna. Byly zvoleny „*sběratelky pro sbírání starého prádla, obvazadel a všech darů, kteréž lidu milné obecenstvo v oběť trpce skličným vlastí obráncům přinese. V sbírce se zúčastnil celý spolek Ludmila, rozvrhna mezi sebou úkol svůj dle roztržení města, předče se v šlechetném zápasu...*“³⁷⁾ Z novinové zprávy Ná-

27) SOKA Pardubice, Archiv města Přelouče, kn. 1, Kronika 1836–1926, s. 99.

28) SOKA Pardubice, AMP, kart. 43, č. j. 1226.

29) Tamtéž.

30) Manželka starosty.

31) Manželka lékaře.

32) Manželka správce velkostatku.

33) Manželka radního.

34) Manželka notáře.

35) Augusta Opitzová, jedna ze zakladelek spolku a nadšená podporovatelka řady dobročinných i vlasteneckých institucí.

36) SOKA Pardubice, Divčí pěvecký spolek Ludmila Pardubice, Pamětní kniha... 1865–1873, kn. 1, s. 17–18.

37) Tamtéž.

rodních listů z 28. června 1866 se zdá, že do pomoci raněným se spolu se spolkem Ludmila, nebo snad už před ním, zapojily i ženy, které nebyly jeho členkami.³⁸⁾ Spolek Ludmila v té době existoval sotva půl roku a byl především pěvecký. Ve stejný den, kdy dámy z Ludmily jednaly o sbírce obvazů, bylo město vyzváno, aby obyvatelstvu opět připomnělo, že obvazy a cupanina jsou potřebné a mají se sbírat.³⁹⁾



Obr. 2: Do čela akce dívčího pěveckého spolku Ludmila na pomoc raněným vojákům se postavila Božena Jahnová (1840–1902), manželka ředitele pardubické vyšší reálky. Zdroj: Východočeské muzeum v Pardubicích, podsběrka Fotoarchiv, inv. č. FA-P-06961.

38) Národní listy, roč. 6, č. 175, 28. 6. 1866, s. 23.

39) SOKA Pardubice, AMP, kn. 435, Podací deník, č. j. 1226.

Po 20. červnu ještě více zesílil pohyb vojsk a především materiálu městem směrem k severnímu bojišti. Pamětník František Karel Rosůlek v monografii Pardubicko-Holicko-Přeloučsko uvádí: „*Smutné bylo podívání na pěšáky zprášené, upoceně a obtížené těžkými ,telaty‘, kteří kolem 20. června, kdy prusové překročili hranice u Trutnova a Náchoda [sic!], pílili po Zeleném předměstí na severní bojiště. Mnozí z nich padali na silnici únavou a vedrem jako mouchy.*“⁴⁰⁾ Zdůrazněme, že přes Pardubice nepostupovaly do prostoru severně a severozápadně od Hradce Králové hlavní síly rakouské Severní armády. Její tři hlavní pochodové proudy se pohybovaly po trasách východně a severovýchodně od Pardubic. Nejbližší pochodový proud šel přes Holice a trasy vedoucí od Pardubic na sever se využívaly především k přesunu materiálu.

S blížící se válkou bylo v Pardubicích předčasně ukončeno vyučování škol. Jejich budovy potřebovala armáda jako nemocnice nebo jako prostory pro vojenské či odjinud vystěhované civilní úřady. Už někdy před 18. červnem nabídlo město umístění c. k. okresního listovního a berního úřadu (vystěhovány ze zámku, kde vznikala vojenská nemocnice) částečně v reálce a částečně v obecním domě čp. 118.⁴¹⁾ Učinilo tak ve snaze uchránit novou budovu reálky od ubytování vojska.⁴²⁾ Aby reálku uchránilo, poslalo zastupitelstvo deputaci až na místodržitelství a zatím bylo úspěšné.⁴³⁾

Ve městě před 20. červnem přibývali uprchlíci ze severu Čech. Národní listy už 20. června 1866 uváděly, že vlaky od Liberce do Pardubic jsou „*lidstvem naplněny*“.⁴⁴⁾ Když válka skutečně začala, uprchlíků přibývalo stále rychleji. O tom, že by město, spolky nebo stát podnikly nějakou pomocnou akci ve prospěch těchto lidí, mi není nic známo. S uprchlíky a vůbec s pohybem vyděšeného civilního obyvatelstva se šířily fámy. Například cestující vídeňského rychlíku rozhlašovali v Pardubicích už 21. června, že v Moravské Třebové byla slyšet střelba z děl na pruských hranicích.⁴⁵⁾ Přitom válka

40) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 512. Padání vojáků „jako mouchy“ mělo svoji příčinu v nesmyslném nařízení, které vojákům zakazovalo pít během pochodu. U studní stávaly stráž a dehydrovaní vojáci pak, pokud vůbec, pili proti rozkazu z kdejaké kaluže. Polní lahve, které vojáci nesli, měly obsah pouhého půl litru.

41) SOkA Pardubice, AMP, kart. 43, č. j. 1277.

42) Tamtéž.

43) SOkA Pardubice, Reálka Pardubice, kn. I (sbírka kronik SK 641), Kronika 1863–1896, nestr.

44) Národní listy, roč. 6, č. 167, 20. 6. 1866, s. 1.

45) Tamtéž, č. 169, 23. 6. 1866, s. 1.

ještě nezačala. Během června 1866 opustil své posádkové město pardubický 9. husarský pluk a vydal se do války. Místní prameny včetně kroniky tuto skutečnost nezaznamenaly.

Válka

Na počátku této pasáže se pokusím vyvrátit jeden v regionální literatuře dlouhá léta tradovaný omyl. První ranění z bojů na severu (údajně Trutnov, Náchod, Jičín, Česká Skalice) se podle Zdeňka Bičíka do Pardubic dostali už v noci 24. června 1866.⁴⁶⁾ Podobnou datací příjezdu raněných z bitev na severu přináší také František Karel Rosůlek ve svém článku *Z pruské okupace*⁴⁷⁾ a o prvních raněných, kteří do Pardubic přijeli 24. června, píše také Josef Sakař.⁴⁸⁾

Ranění z bitev u Náchoda, Jičina a České Skalice nemohli do Pardubic dorazit 24. ani 25. června, protože k bitvě u Náchoda došlo až 27. června, bitva u České Skalice proběhla 28. června a u Jičina se bojovalo až 29. června 1866. Pokud do Pardubic byli přivezeni 24. nebo 25. června ranění, musely to být oběti prvních menších srážek. Právě 24. června 1866 padl jako první rakouský důstojník na severním bojišti u Dlouhého Mostu na Liberecku major Franz von Panz z 9. husarského pluku, jenž byl posádkou v Pardubicích.⁴⁹⁾ Nevylučuji ani možnost, že do Pardubic byli 24. nebo 25. června dovezeni nikoli ranění, ale nemocní z vyčerpávajících pochodů, kterých muselo zákonitě přibývat. Pokud zde ranění už 24. nebo 25. června 1866 skutečně byli, bylo jich rozhodně nesrovnatelně méně než v následujících dnech. Ostatně žádost pardubického okresního úřadu o ubytování 40 (vojenských?) lékařů byla městské radě odeslána až 26. června.⁵⁰⁾ Tito lékaři do města někdy na konci června skutečně přišli.⁵¹⁾

46) Zd. BIČÍK, *Pardubice v roce 1866*, s. 2.

47) František Karel ROSŮLEK, *Z pruské okupace 1866*, Východ XIII, 1930, č. 39, s. 2.

48) Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem*, I/1, Pardubice 1920, s. 229.

49) V tomto článku se vzhledem k omezenému rozsahu nebudu zabývat anabází hostinského Antonína Semonského, jenž byl rodinou Marklovou (do ní se Panz přizpůsobil) vyslán, aby uprostřed války vyhledal a dovezl do Pardubic Panzovo tělo. Panzovo úmrtí je zapsáno v pardubické matrice zemřelých, protože zde byl 9. července 1866 pohřben. K Semonského osudům viz též Ladislav NOVÁK, *Pardubák. Válečná novela z roku 1866*, Praha 1906.

50) SOKA Pardubice, AMP, kn. 435, Podací deník, č. j. 1263.

51) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 512.

Všechny prameny se shodují, že první pomoc raněným poskytoval tehdy sedmdesátiletý ranhojič František Hromádko.⁵²⁾ Nebylo to naposled v této válce, kdy Hromádko zasahoval ve prospěch raněných. Po skončení války byl vyznamenán od Rakušanů zlatým záslužným křížem a od pruské vlády děkovným listem.⁵³⁾

Skutečný příval raněných z bitev, které předcházely katastrofě u Hradce Králové, nastal až v posledních čtyřech červnových dnech. Potvrzuje to i kronika poštovního úřadu Pardubice I, která příjezd prvních raněných datuje ke dni 27. června.⁵⁴⁾ František Karel Rosůlek uvádí, že 28. června bylo pardubické nádraží plné raněných od České Skalice a Josefova.⁵⁵⁾ Pardubický dopisovatel Národních listů ve svém telegramu do pražské redakce uvádí, že 28. června 1866: „*Okolo 11. hodiny ranní přibyl do Pardubic vlak s prvními raněnými vypravujícími, že rány své obdrželi při velmi krvavé bitce u Trutnova. Odpůldne přibyl již vlak s raněnými od Skalice, jichž bylo 850 a 19 důstojníků.*“⁵⁶⁾ Podle téhož dopisovatele jezdil 29. června z Josefova do Pardubic vlak za vlakem s oběťmi bitvy u České Skalice.⁵⁷⁾ Útulek ranění našli v lazaretu na zámku (polní nemocnice č. 16) a v dalších 15 lazaretech zřízených v budovách na Zeleném předměstí (polní nemocnice č. 88).⁵⁸⁾ Z nádraží je do lazaretů rozvázely povozy.⁵⁹⁾ Většina raněných však nejspíš pokračovala vlaky směrem na Prahu, nebo Brno (Videň).

Národní listy z 29. června 1866 popsaly situaci v Pardubicích následovně: „*Dne 28. června celé nádraží bylo plné raněných, kteří sem byli dopraveni od Skalice a Josefova. V Pardubicích vidíme samou smutnou tvář, vesměs lid, jenž strachem zajisté zdůvodněným opustil domov, málo co neb*

52) Žil v letech 1796–1881, a proslavil se mimo jiné jako majitel rozsáhlé sbírky vycpaných ptáků, která se stala základem zoologické sbírky pardubického muzea.

53) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 512.

54) SOKA Pardubice, Sběrka kronik, Kronika poštovního úřadu Pardubice, díl I., s. 101.

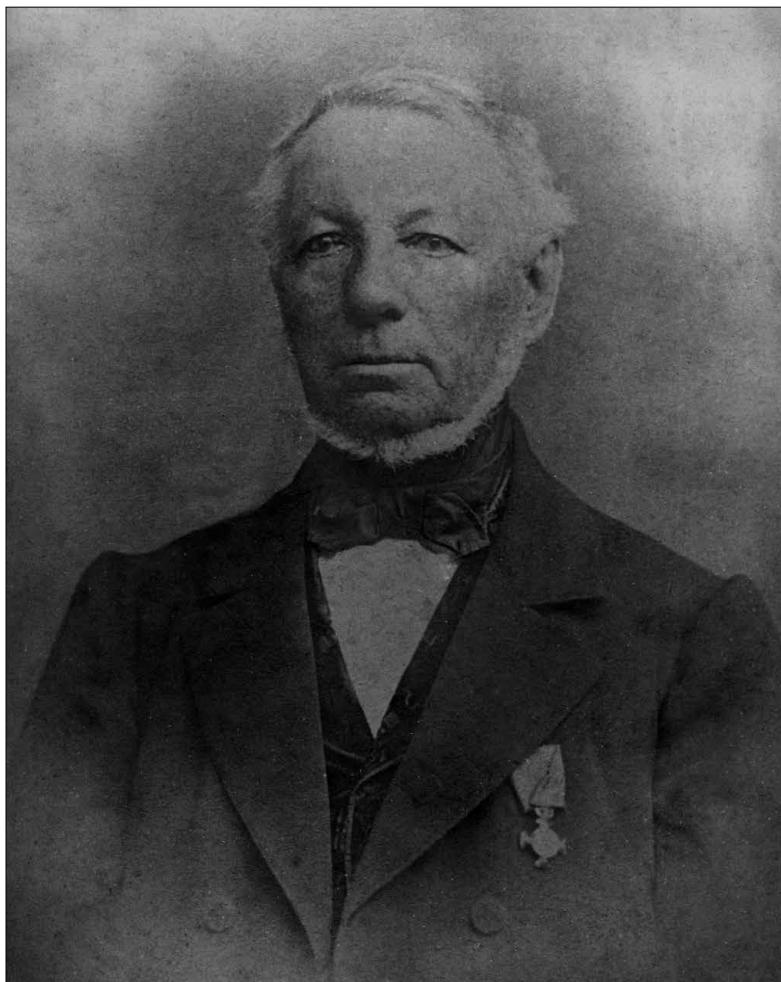
55) František Karel ROSŮLEK, *Z pruské okupace*, VIII. Válečné lazarety, rukopis, s. d., s. 2. Uloženo ve VČM, podsběrka rukopisy, sign. 39/108.

56) Národní listy, roč. 6, č. 179, 2. 7. 1866, s. 1. O identitě tohoto pardubického dopisovatele mi není nic známo, ale využil strategickou polohu Pardubic. Sbíral informace po městě a od osob, které přijížděly nebo přicházely ze severu. Těsně před rozhodující bitvou se snad přesunul do Hradce Králové, ale v den bitvy se pravděpodobně nalézal v Pardubicích. Po příchodu Prusů jeho zprávy ustávají, takže zřejmě město opustil.

57) Národní listy, roč. 6, č. 179, 2. 7. 1866, s. 1.

58) Část raněných byla ve stanech, v klášterním kostele, v nějakém objektu na Vinici, ve školách a v jízdnárně u Veselky.

59) Zd. BÍČÍK, *Pardubice v roce 1866*, s. 2.



Obr. 3: Péči o raněné obou válčících stran se v Pardubicích vyznamenal místní ranhojič František Hromádko (1796–1881). Po skončení války se dočkal ocenění jak z rakouské, tak z pruské strany. Zdroj: Východočeské muzeum v Pardubicích, podsbírka Slavín, František Hromádko, inv. č. Sl 0948.

raději nic s sebou nevzal. Z Trutnova, z Kr. Dvora, z Jaroměře, Josefova a. j. je tu plno rodin, které čekají, bude-li jim možno opět se vrátit. Na nádraží jest ohromný ruch. Co chvíli vlak přijíždí a odjíždí – osobních vlaků ale velmi málo.“⁶⁰⁾

V noci na 29. června bylo na pardubickém nádraží podle Rosůlka 1 600 raněných, z nichž někteří byli opět odvezeni směrem k Praze a další (těch bylo zřejmě víc) k Brnu.⁶¹⁾ To potvrzuje i kronika nedaleké Přelouče, kam dorazili první ranění (údajně z bitvy u Náchoda) vlakem prokazatelně až 29. června.⁶²⁾ Část raněných ovšem opět zůstala v Pardubicích. Ve městě docházelo k dopravním problémům, protože v ulicích se pohybovalo příliš mnoho vojenských i civilních povozů a úzké ulice v historickém jádru nebyly na tento provoz dimenzovány.⁶³⁾ Přes historické jádro vedla jediná cesta k mostu přes Labe a dále na Hradec Králové, takže starým městem musel projet každý, kdo směřoval po silnici na sever nebo naopak ze severu na jih či západ.

Příchod masy raněných po prvních bitvách dokládá také požadavek okresního úřadu na obce v regionu, aby formou sbírky zajistily několik set postelí pro raněné (horní hranice nebyla určena). Tento požadavek byl vznesen 27. června (den bitev u Náchoda a Trutnova). Další den úřad požadoval k postelím slammíky a prostěradla. Lidé si měli své postele a jejich vybavení označit čísly a obecními pečeti. Jen nemocnice zřízené v Pardubicích podle vyjádření úřadu potřebovaly k vojenským zásobám (jejich rozsah neznáme) na 500 postelí. Jaké množství vybavení se skutečně sešlo, nám není známo. Obce měly na vyjádření tři dny, takže postele se (možná) začaly scházet poslední červnový den.⁶⁴⁾ Už 29. června 1866 vybízí c. k. okresní úřad obec pardubickou „*skrze dodání chleba a dodání rozličných věcí do vojenské nemocnice*“⁶⁵⁾ a o den později obec zajistila dovážení vody na zámek, kde zřejmě došla pod náporu stovek raněných voda ve studních.⁶⁶⁾ Někdy v té době obec narychlo pořídila také čtyři páry nosítek.⁶⁷⁾

V posledních dnech června nastával ve městě a okolí velký pohyb lidí a do jisté míry i zmatek. Obecní kronika uvádí: „*Cesty byly pro množství po-*

60) J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem*, I/1, s. 229.

61) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 512.

62) SOKA Pardubice, Archiv města Přelouče, kn. 1, Kronika 1836–1926, s. 102.

63) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 512.

64) SOKA Pardubice, AMP, kart. 43, č. j. 1274.

65) Tamtéž, Podací deník, č. j. 1273–1274.

66) Tamtéž.

67) Tamtéž, kn. 275, Hlavní kniha důchodu 1866, s. 77.

stupujících a vracejících se vojáků a vozů úzké, volalo se všude ‚kupředu‘ a přece to vázlo, celé hodiny stávaly vozy na jednom místě, pak jely kousek dále a opět zastaviti musely. K tomuto zmatku připojili se později i prchající občané z krajin severních, kde již boje počínaly a bloudili sem tam bez peněz i potravy a přístřeší. Vozy, na kterých byly naloženy peřiny, náradí, ženy a děti, neustále jezdily městem a tu často kolik dnů meškaly. Tak dělo se v měsíci červnu.“⁶⁸⁾

V průběhu června se u Pardubic, na západním okraji Zeleného předměstí, soustředil rakouský muniční park. Ten se na samém konci června (27. června nebo v některém následujícím dni), pohnul směrem k Hradci Králové, ale pod vlivem válečných událostí se zase rychle vrátil zpět.⁶⁹⁾

Krvavé porážky rakouských vojsk v prvních bitvách měly vliv na pokles morálky obyvatelstva, které přestávalo věřit oficiálním zprávám a bylo náchylné uvěřit fámám. Dopisovatel Národních listů konstatoval k atmosféře ve městě 29. června: „*Jak lid ubohý je polekán sudte z toho, že i zde mnozí lidé pakují a na útěk myslí – pravím zde v Pardubicích několik mil od bojiště.*“⁷⁰⁾ O náladě ve městě 30. června nás opět informuje dopisovatel Národních listů: „*Onehdejší zprávy o vítězství u Skalice, které se zde roznášely a nepotvrzení se jich způsobilo, že lid nyní na takové zprávy stal se nedůvěřivým, zvláště když jsme se dozvěděli, že po včerejším boji pevnost josefovská se uzavřela a nádraží tamější se vyklidilo. Úředníci přibyli sem. Raněných transporty pořád docházejí, zdejší polní nemocnice má jich již mnoho... Již zde na nádraží mnoho strašného viděti, ale na nádraží josefovském vypadá to teprv kruté.*“⁷¹⁾ O uprchlících dopisovatel k témuž datu uvádí: „*Již také z Kr. Hradce sem přibývají, ano už i z Nov. Bydžova mnozí jsou zde, obávající se, že k nim vrazí Prušáci z dvou stran... Ve zdejších nádražích až do dneška do 12 hodin v poledne bylo raněných za tyto dni posledních 12 vlakův, nejméně 4 000 mužův.*“⁷²⁾

O situaci na pardubickém nádraží v době přívalu raněných z bitev informují Národní listy zpětně 7. července 1866, když konstatují, že přes Pardubice se ranění rozváželi do Prahy, ale mnohem víc na Moravu, do Rakous a Uher. Údajně co chvíli přijížděl nějaký vlak a na nádraží stály až tři vlaky s celkem 1 600 raněnými. Některé prý měly až 40 vozů plných raněných,

68) Tamtéž, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 660.

69) *Geschichte der preussischen Invasion*, s. 233.

70) Národní listy, roč. 6, č. 177, 30. 6. 1866, s. 1. V textu je nepochybně míle rakouská míle (7 585,9 m).

71) Tamtéž, č. 178, 1. 7. 1866, s. 2.

72) Tamtéž.

kteřé vozili i na nákladních otevřených vozech. Vlaky zůstávaly v Pardubicích i osm hodin a dokonce půl dne, než jely dál. Ranění měli nepočetný doprovod a ten neměl materiál k jejich ošetřování. Pardubické dámy alespoň některým dávaly do vlaku jídlo a měnily obvazy.⁷³⁾

K večeru 30. června se na Královéhradecku rozšířila fáma, že Prusové přicházejí od Hořic. V obcích kolem Hradce Králové údajně široko daleko nastalo veliké zděšení, všeobecný útěk a vesnice byly skoro prázdné. Projevy tohoto zděšení bylo možno vnímat i v Pardubicích, přes které uprchlíci procházeli a zřejmě strhli k útěku i část připravených a vystrašených místních. Z bojiště nedocházely žádné spolehlivé zprávy, ale na železnici byla 30. června zcela zastavena doprava civilních osob.⁷⁴⁾ Proud raněných do města neustával ani 1. července, kdy se rozšířila fáma, „... že obsádka pevnosti Josefovské učinila výpad a společně s vojskem rakouským před pevností se nalézajícím Prusy zahнала.“⁷⁵⁾

Pouze zajímavou epizodu v hektické době představoval pobyt saského krále Jana I. (1801–1873) v Pardubicích. Rakouský spojenec přijel do města 30. června a usadil se v domě nejbohatšího obyvatele Pardubic poštmistra Josefa Krause na Zeleném předměstí čp. 113. Druhého dne večer odjel do Chrudimi.⁷⁶⁾

Ke dni 25. června 1866 je datován také pokus městské rady získat od okresního úřadu svolení ke vzniku měšťanské ozbrojené formace, aby „... k účelu konání vojenských služeb v městě samém a jeho nejbližším okolí a pak k pojištění bezpečnosti a udržení pořádku byl zde zřízen ozbrojený měšťanský sbor.“⁷⁷⁾ Je to jediná a poslední zpráva o tomto pokusu, která pochází z úředních pramenů. František Karel Rosůlek však vzpomíná, že „... Jelikož na nádraží velkým průvozem nákladních vozů, vojska, rozvážením jídel z polní kuchyně postavené poblíž a pečiva z pekárny na Olšinkách, vznikl nebývalý ruch, starala se tam dle přání c. k. okr. hejtmanství dvacetičlenná hlídka občanská a v městě dle vůle městské rady nový ,měšťanský sbor‘ o pořádek a bezpečí.“⁷⁸⁾ Zdá se tedy, že nějaká občanská ozbrojená formace skutečně vznikla. Pokud skutečně existovala, rozpadla se nejpozději s příchodem Prusů.

73) Tamtéž, č. 184, 7. 7. 1866, s. 1.

74) Tamtéž, č. 179, 2. 7. 1866, s. 1.

75) Tamtéž.

76) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 513.

77) SOKA Pardubice, AMP, kart. 43, č. j. 1248.

78) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 512.

Chléb pro armádu

Soustředění vojsk ve východních Čechách a s tím spojené zásobovací obtíže armády severně od Hradce Králové přivedly úřady na konci června k zapojení východočeských a středočeských obcí do zásobování vojska chlebem. Dne 29. června bylo okresním úřadem v Pardubicích městu sděleno, že kraj chrudimský má dodat 1., 2. a 3. července 1866 do vojenské zásobárny v Josefově 250 000 bočníků chleba. Z toho na pardubický okres připadlo 31 000 a na samotné Pardubice 11 820 bočníků, které mají být do Josefova dodány 3. července 1866. Chléb měl být ze žitné chlebové dobré mouky, bočník má vážit 3 libry 7 lotů⁷⁹⁾ a dodávka bude zaplacená v Josefově hotově podle vojenských cen. Na vůz se vejde 400 bočníků.⁸⁰⁾ Napéct pro vojsko požadovaný chléb nebyl pravděpodobně až takový problém, ale nebezpečná byla cesta do Josefova. Proto hned 30. června píše městská rada na okresní úřad, že nemá k dispozici vozy „... *neb slavnému c. k. okresnímu úřadu dobře známo jest, že všechny zdejší povozi [sic!] nyní ustavičně velmi upotřebené jsou.*“⁸¹⁾ Město navrhovalo, že chléb dodá správě zdejší c. k. vojenské zásobárny, která by pak chléb dopravila do Josefova na útraty města.⁸²⁾ Vzhledem k vývoji válečné situace bylo 30. června skutečně nařízeno, aby byl chléb dovezen 3. července 1866 na pardubické náměstí.⁸³⁾ Chléb se v Pardubicích k tomuto dni určitě začal shromažďovat. Dochovalo se například potvrzení, že obec Svojšice (nikoli z dnešního okresu Pardubice, ale z tehdejšího okresu Kouřim) dodala 3. července 867 bočníků a chléb do Pardubic dodalo také město Kutná Hora.⁸⁴⁾ Dovezený chléb obhospodařovala c. k. vojenská zásobárna, která se 4. července pokoušela zásoby chleba (asi nejen toho), jejichž skutečný rozsah neznáme, předat obci. Do příchodu Prusů k tomu pravděpodobně nedošlo.⁸⁵⁾ Pokud tyto zásoby nesnědli utíkající Rakušané, postarali se o ně Prusové.

Bitva

Na přelomu června a července mnozí pardubičtí občané opustili město. Kdo mohl a měl kam, ten odešel. Lidé schovávali cenné věci a zakopávali je.⁸⁶⁾ Samo vedení města ukrylo „*obecní papíry do tajné skřížky před požá-*

79) 1731 gramů.

80) SOKA Pardubice, AMP, kart. 43, č. j. 1273.

81) Tamtéž.

82) Tamtéž.

83) Tamtéž, č. j. 1284.

84) Tamtéž, Podací deník, kn. 435, č. j. 1293.

85) Tamtéž, č. j. 1290.

86) Zd. BÍČÍK, *Pardubice v roce 1866*, s. 3.

rem.⁸⁷⁾ Podle odhadu autora obecní kroniky mezi 1. a 4. červencem utekla před Prusy polovina obyvatel Pardubic a císařské úřady s pokladnami.⁸⁸⁾ Poslední vlna útěků civilistů i úřadů nastala po bitvě u Hradce Králové. U rakouské vojenské pokladny s polní intendaturou a poštou je jisté, že ustoupily po páté hodině odpolední 3. července 1866.⁸⁹⁾ Na místě naopak zůstala městská samospráva, byť nikoli kompletní.⁹⁰⁾

Od 1. července 1866 už v městském archivu nenalézáme nové požadavky rakouské vojenské správy na město. Těžiště událostí se přesunulo na sever, ačkoli ruch v Pardubicích, způsobený pohyby vojsk a především zásobovacích kolon, neustával. Dokládá to vzpomínka Františka Karla Rosůlka ze dne 2. července: „*Několik set dělostřelců projelo tryskem Pardubice, až omítka z domů v ulici Pernštýnské padala. Vezli náboje ze vzdálenějších skladišť na bojiště, a průtažní linií městskou pospíchaly nové regimenty pěších, jež svým promočeným šatem od lijáku působily truchlivý dojem a těžko držely krok dle tambora. Vlaky dopravovaly nepřetržitě lokomotivy, vozy a rozmanité potřeby železniční do Moravy, některé lokomotivy byly rozebrány, aby nebyly k potřebě, ale když přitrhli Prusové, byly součástí shledány a stroje uschopněny ke službě. S chvěním očekáván rozhodný boj příštího dne.*“⁹¹⁾ Cestující z Ústí nad Orlicí, kteří přijeli vlakem 2. července, podle Národních listů vyprávěli, že v tamním okolí směrem na sever byla ten den slyšet střelba.⁹²⁾ Byla to jen další fáma.

Po větší část dne 3. července 1866 sledovali někteří obyvatelé Polabí bitvu u Hradce Králové z temene Kunětické Hory nebo alespoň poslouchali zvuk děl.⁹³⁾ Kanonádu bylo slyšet i v Pardubicích. V jednu hodinu odpoledne došel do Pardubic telegram, který oznamoval vítězství rakouských zbraní, ale radost vydržela jen do večera.⁹⁴⁾ Snad pod dojmem tohoto telegramu byl ve tři odpoledne z Pardubic odeslán do Prahy telegram o velké bitvě a odražení nepřítele, který přetiskla 4. července pražská Politika.⁹⁵⁾

87) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 512.

88) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 660. V nedaleké Přelouči, která byla poněkud stranou hlavního proudu ustupujících vojsk, došlo k hromadnému útěku obyvatelstva až po objevení se prvních Prusů u Labe 5. července kolem 10. hodiny dopoledne.

89) Tamtéž.

90) *Geschichte der preussischen Invasion*, s. 233.

91) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 513.

92) Národní listy, roč. 6, č. 180, 3. 7. 1866, s. 1.

93) SOKA Pardubice, Archiv města Přelouče, kn. 1, Kronika 1836–1926, s. 158; též Otto URBAN, *Vzpomínka na Hradec Králové*, Praha 1986, s. 254.

94) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 660–661.

95) O. URBAN, *Vzpomínka na Hradec Králové*, s. 254.

Poslední vlak s raněnými dorazil do Pardubic od Hradce Králové v 16 hodin 3. července. Bylo jich 1 200 až 1 300, mezi nimi mnoho důstojníků a jeden generál, kterého na nosítkách odnesli do města.⁹⁶⁾ Snad k tomuto času se vztahuje příběh, který zaznamenal František Karel Rosůlek. „*Ranění museli žít v lazaretech dietně, mírně a dostávali málo jíst a proto spínali ruce proti návštěvníkům prosíce o sousto. Jeden z raněných na valech, je- muž nebyla rána ošetřena, ač si již stěžoval a jemuž bylo pohroženo, v zou- falství vylezl na strom a skočil s něho přes hradební zeď na louku pod zám- kem, kde prosil, aby jej lidé zachránili. Ale prosil marně. Stráže za chvíli zpozorovaly jeho zmizení a vojáci od sboru sanitárního s červenými kříži odvěkli jej zpět. Jaký byl jeho další osud, nevíme.*“⁹⁷⁾

Národní listy 7. července 1866 popisují, jak se z Prahy dostávaly do Par- dubic potřeby pro raněné. Předpokládáme, že tyto údaje se týkají období mezi 1.–5. červencem. Šlo o soukromou aktivitu nějakého spolku či výboru. Pomoc dovezl inženýr státní dráhy Zajíček a hostinský na nádraží Donne- bauer. O jejím rozsahu nejsme informováni.⁹⁸⁾



Obr. 4: Pro milovníky vojenské historie se jedním ze symbolů války roku 1866 staly pruské zezadu nabíjené pušky-jehlovky systému Dreyse. Ačkoli Prusové válku s přehledem vyhráli, řada jejich pušek zmizela v rukou (východo)českých civilistů a část z nich postupně doputovala do muzejních sbírek. Zdroj: Východočeské muzeum v Pardubicích, podsběrka Militária, inv. č. Mil 0001, foto Luděk Vojtěchovský.

96) Národní listy, roč. 6, č. 181, 4. 7. 1866, příloha, nestr.

97) F. K. ROSŮLEK, *Z pruské okupace*, VIII, s. 4–5.

98) Národní listy, roč. 6, č. 184, 7. 7. 1866, s. 2.

Kdy přesně se obyvatelé Pardubic dozvěděli, že je bitva u Hradce Králové prohraná, se mi dosud nepodařilo zjistit. První uprchlíci z bitvy byli v polích spatřeni kolem 17. hodiny.⁹⁹⁾ Kronika o dění ve městě v těch hodinách píše: „*Již k večeru ubíraly se, utíkající skrze Pardubice vojenské vozy a záložní jízdeckvo a se západem slunce plnilo rovinu severně od města množství rak. vojinů, kteří neznajíce cestu, unaveni, hladovi a roztrháni utíkali z bitvy ztracené. Jimi brzy naplněny byly náměstí, silnice, příkopy a místa pod stromy, kde zemdleni posily a odpočinku hledali. A co tito již spánku se oddávali, nové vojsko utíkající do města přichváťalo a svými raněnými nemocnici naplňovalo. Občané, kteří v městě zbyli, zachovali při tomto prvním zmatku dosti klidné mysli a otevírali i své vlastní příbytky raněným, snášeli jak mohli pokrmy, nápoje i obvazy a p. staříček ranhojič Frant. Hromádko ve výpomocných nemocnicích poskytoval pomoci lékařské.*“¹⁰⁰⁾ Příloha časopisu Politik v roce 1867 ještě uvádí, že na zámku leželo 400 těžce raněných bez lékařské pomoci a obsluhy.¹⁰¹⁾

Je zřejmé, že do Pardubic do večera dorazily nejméně dvě vlny vojáků. Ta první byli neorganizovaní uprchlíci, kteří prostě vzali nohy na ramena. Druhá vlna už s sebou přivezla raněné, takže musela být vybavena alespoň vozy a byla nějak organizovaná. Pokud se týká Františka Hromádky, zaskakoval za osazenstvo vojenských špitálů. To se vším vybavením odjelo k jihu a nechalo raněné v Pardubicích bez pomoci. Víme, že v podvečer 3. července odjel z Pardubic polní špitál číslo 9, který ještě stačil zrekvírovat nějaké koně.¹⁰²⁾ Ve městě tak bylo nejméně tisíc (ale zřejmě daleko víc) raněných na jednoho sedmdesátiletého ranhojiče. Dva místní lékaři Markl a Liebich nejsou v souvislosti s ošetřováním raněných vojáků zmiňováni a oba nejprve před Prusy uprchli, aby se záhy vrátili.¹⁰³⁾ O činnosti dr. Liebicha nemáme zprávy. Doktor Markl musel ošetřovat svého syna Otakara, jenž byl jako rakouský jezdecký důstojník těžce zraněn a přivezen do Pardubic. Otec ho po okupaci skrýval ve svém domě v Zámecké ulici č. 21, obývaném také pruskými důstojníky.¹⁰⁴⁾ Otakar Markl zemřel až 22. listopadu 1920 a jeho osud za války roku 1866 stál v roce 1922 kronikáři za připomenutí.¹⁰⁵⁾ František Karel Rosůlek také uvádí, že „*paní a dívky dělaly*

99) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 513.

100) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 661.

101) *Geschichte der preussischen Invasion*, s. 234.

102) SOKA Pardubice, AMP, kart. 44, č. j. 1462.

103) F. K. ROSŮLEK, *Z pruské okupace*, VIII, s. 3.

104) Tamtéž.

105) Tamtéž.

*doma z plátna cupaninu a obvazy a také v rýsovně reálky hotovily je společně, z nich paní Čížková, choť obuvníka chodívala pro obvazy do zámku, prala je a čisté odnášela zpět.*¹⁰⁶⁾

Situaci v Pardubicích 3. července večer popsal fejeton v Národních listech 18. července 1866, který upřesnil dobu příchodu první velké vlny prchajících: „*K deváté hodině téhož dne vrazily první řady do Pardubic. Pohled na tyto davy prchajících byl nevýslovně žalostný. Byla to směsice nejpodivnější. Vedle dělostřelce běžel jezdec bez koně, tu zas na koni seděl voják z pěchoty, tam opět myslivec atd. Slovem byl to útěk v svrchovaném zmatku. Ani nejmenší oddělení od jednoho druhu vojska neostalo pohromadě, i koně bez jezdců s vlající hřívou tu na kvapném útěku viděti. Když proud se přivalil na náměstí, klesali mnozí mdlobou na dlažbu, jiní prosili, probůh, aby jim bylo dáno vody, jiní opět, aby jim bylo poskytnuto sousto chleba...*“¹⁰⁷⁾ Jezdečtí důstojníci prý po sesednutí s koně upadali do mdlob nebo spánku a jejich opuštění koně se volně proháněli po náměstí. Autor fejetonu také uvádí, že po obou stranách silnice k Pardubicím byla pole v šířce 30 až 40 kroků zdupána ustupujícími vojáky „*tak silně, že se podobají mlatu.*“¹⁰⁸⁾

Dobová svědectví se shodují, že ve městě panoval obrovský zmatek. P. Heinrich, válečný korespondent a autor knihy *Erlebnisse eines Kriegskorrespondenten aus den Jahren 1859, 1866 und 1870*, se po bitvě u Hradce Králové dostal vlakem do Pardubic. Muselo k tomu dojít buď 3. července večer, nebo dopoledne 4. července: „*To, co jsem viděl na pardubickém nádraží, patří k nejstrašnějším zážitkům... Ležely tu stovky raněných, lehce i těžce na prostých snopech uložených, seřazení vedle sebe jako v přeplněném lazaretu a čekali na lékařskou pomoc. V městských nemocnicích, stejně jako v improvizovaných nebylo volné ani jedno místočko. Také v soukromých domech, pokud byly pro raněné k dispozici, bylo už vše obsazeno.*“¹⁰⁹⁾ Korespondent Národních listů 4. července 1866 také konstatuje zmatek ve městě, ale všímá si ještě něčeho: „*V Pardubicích byl hrozný shon. Pomyslete, že tam byly nahromaděny ohromné zásoby všeho druhu, zvláště chleba, mouky, ovsy, sena, volův atd., že mimo to blížily se dlouhé řady vozův také se zásobami od Prahy. Pomýšlelo se na to, aby nebude-li možno*

106) Tamtéž.

107) *Silhouetty ze severního bojiště II*, Národní listy, roč. 6, č. 195, 18. 7. 1866, s. 1.

108) Tamtéž.

109) P. HEINRICH, *Erlebnisse eines Kriegskorrespondenten aus den Jahren 1859, 1866 und 1870*, Vídeň 1908, s. 125–256, 201.

*zásob zachrániti, dány byly v plamen, aby jich nepřítel nedostal. A večer nepřítel ještě nebyl v Pardubicích a nádraží nebylo v rukou jeho.*¹¹⁰⁾

Další zásoby se nacházely na cestě mezi Pardubicemi a Hradcem Králové, kde uvázly kolony vozů s jídlem, opuštěné svými vozky. Mnoho prchajících hladovějících rakouských vojáků je pochopitelně vyloupilo. Řada se jich tam opila nalezeným alkoholem a opilí byli zajati postupujícími Prusy.¹¹¹⁾ V průběhu 4. července 1866 se proud prchajících postupně zmenšoval. Ráno toho dne však Pardubicemi projel pozdější arcibiskup pražský, hrabě Jan Schönborn, tehdy jako důstojník rakouského jezdeckta. Vyprávěl v roce 1887 biskupu Haisovi, že ráno 4. července snídal co bylo v hostinci na rohu v Labské ulici, nepochybně u Zástěru.¹¹²⁾

Ústup se rozhodně neobešel bez škod nebo tyto újmy byly alespoň vykazovány. V nedatovaném soupisu škod, které pardubičtí občané utrpěli do 23. července 1866, je uvedeno celkem 190 položek, které se vztahují k ústupu rakouských vojsk od 3. do 5. července. Tyto škody po úpravě (směrem dolů) dosáhly 24 164 zl. a byly po válce občanům skutečně uhrazeny. Nejvyšší vykazovaná částka činila 1 560 zl. Bohužel, v seznamu není uvedeno, co bylo ustupujícími rakouskými vojsky občanům zničeno nebo poškozeno, protože přílohy k soupisu se nedochovaly. Můžeme se jen dohadovat, že podstatnou část škod představovaly újmy na úrodě. Poněkud podezřelé je, že škody, které pardubickým občanům způsobili Prusové od 5. do 23. července 1866, činí podle tohoto soupisu jen 5 449 zl. Spolu se škodami na majetku obce se částka dostala na 29 614 zl., což je první suma, kterou obec nakonec dostala na úhradu válečných škod. Nabízí se zde otázka, zda část škod, které způsobili Prusové, nebyla kvůli snadnějšímu odškodnění evidována jako újmy způsobené vlastním vojskem. Škody způsobené Prusy, evidované na tomto seznamu, se totiž nakonec nehradily.¹¹³⁾

František Karel Rosůlek v roce 1926 popisuje humornou příhodu pardubických kluků, ke které, pokud k ní skutečně došlo, muselo dojít 4. nebo nejpozději dopoledne 5. července. Kluci si hráli na vojáky. Obyčejně maširovali s holemi. „*Ale po bitvě u Hradce Králové podařilo se hochům maširovat městem ne s holemi a klacky, ale s opravdovými puškami. Záhla Rakušanů tábořící na polích mezi železniční tratí a Jesenčankami zanechala*

110) *Z bojiště severního*, Národní listy, roč. 6, č. 182, 5. 7. 1866, s. 1.

111) Zd. BÍČÍK, *Pardubice v roce 1866*.

112) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 661.

113) Tamtéž, kart. 44, válka 1866, Výkaz škod příhodami minulé války jinak způsobených, nestr.

*při hrozném útěku před Prusy pušky své v několika pyramidách. Tak jako na renbáně (závodišti) tři celty (stany). Opuštěných pyramid ujali se nerozvášní hoši. Hned si pušky přivlastnili a přitáhli s nimi v pořádku jako pravý regiment do města, kde ovšem byly jim neodkladně odebrány.*¹¹⁴⁾

Sami s Prusy

Rakušané odcházeli a 4. července 1866 v 17 hodin odpoledne přijel kvapem do města rakouský kyrysník se zprávou, že Prusové se již blíží k Pardubicím. Byl to podle kroniky poslední rakouský voják, který Pardubice opustil. Jenomže vzápětí kronika uvádí, že hned potom zapálili rakouští pionýři (ženisté) dřevěný most přes Labe. Takže to byli zřejmě poslední bojeschopní rakouští vojáci, kteří Pardubice opouštěli. Most ještě hořel, když se na blízku ukázaly pruské hlídky, které pak zase zmizely. Hlídky se musely objevit už večer, ale jelikož dny byly dlouhé, mohlo to být i kolem 20. až 21. hodiny.

Město Pardubice osamělo. Vlastní armáda odešla a nepřítel byl ještě za řekou. Zbylé občany opustily všechny státní úřady a zůstala jim pouze jejich vlastní samospráva. Vlakem na Brno odjela i pošta, která přestala úřadovat někdy během dne.¹¹⁵⁾ Pardubice byly na jednu noc ponechány samy sobě jako země nikoho a přestalo fungovat také železniční spojení, které bylo na zkoušku obnoveno až 11. července.

Za řekou stála vítězná armáda, která mezi místními neměla dobrou pověst. Šlo o zkušenost s chováním Prusů za tereziánských válek, oživenou řadou pověstí, které se tehdy o Prusech šířily. Pruská armáda druhé poloviny 19. století se ukázala jako poněkud civilizovanější než její předchůdkyně, ale servítky si rozhodně nebrala. Měla za sebou vítěznou bitvu. Města Bohdaneč, Přelouč, Holice a především Pardubice byla první otevřená (bezbranná a nevydrancovaná) města (hradecká pevnost byla uzavřena), na která vítězové po rozhodující bitvě narazili. A Pardubice, plné zásob rakouské armády, byly z těch měst největší. Na zámku a železniční závoře přes chrudimskou silnici byla vyvěšena bílá vlajka.¹¹⁶⁾

114) František Karel ROSŮLEK, *Episodky z pruského vpádu r. 1866*, Krajem Pernštýnův, roč. VII, 1926–1927, s. 20–22.

115) Pošta nefungovala do 1. 9. 1866, fungoval jen telegraf. Henriette Floch ve své disertační práci *Die Postverhältnisse in Böhmen-Mähren während des Krieges 1866* na Filozofické fakultě university ve Vídni z roku 1947 na s. 54 uvádí, že pošta odjela z Pardubic až 5. července, ale to pokládám za velmi nepravděpodobné.

116) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 514.

Starosta Václav Bubeník svolal v noci ze 4. na 5. července městskou radu (resp. ty její členy, kteří neutekli). Rada rokovala „... *jak by se dal ve městě sám pořádek udržeti*.“¹¹⁷⁾

Nebezpečí ze strany pruské armády se projevilo ještě v noci, když přišel od starosty obce Hradiště posel s dopisem, že Prusové hrozí městu rabováním, protože jsou rozzlobeni, že labský most byl zapálen. Ještě před svítáním proto byl z města k pruskému veliteli poslán posel, aby mu vysvětlil, kdo most zapálil.¹¹⁸⁾ To tvrdí obecní kronika, ale František Karel Rosůlek uvádí, že sám starosta Václav Bubeník a děkan Jiří Kupka s několika členy zastupitelstva se dali převézt na pravý břeh Labe, kde v táboře prosili Prusy, aby ušetřili město pustošení a ukázali jim brod naproti Počáplům.¹¹⁹⁾ Také JUC. Matěj Hamatr se v noci nebo brzy ráno nechal převézt, aby u Prusů vyprosil lékaře pro raněné, kterých bylo plné město. Dali mu dva lékaře, které zavedl do lazaretu na zámeckém valu, kde snad byla situace nejhorší.¹²⁰⁾

Starosta Bubeník s doprovodem, pokud na pravém břehu vůbec byli, se vrátili poměrně rychle zpět do města. V 8 hodin ráno 5. července se přiblížila část pruského jezdeckta k labskému mostu a našla brod. Poté se dva huláni přepravili přes řeku, za nimi následovalo dalších deset mužů a teprve za nimi hned „rytmistr ze Stranzu v čele jednoho oddělení jízdy pruské hnali se s nasazenými bodáky do města.“¹²¹⁾ Tak to viděl po víc než dvaceti letech městský kronikář. My jen konstatujeme, že huláni do zajista neměli bodáky, protože by je neměli na co nasazovat, zato měli kopí.

Deputace duchovenstva a městské rady přivítala rytmistra na náměstí a rytmistr jim údajně řekl: „*Přicházíme co poctiví vojáci, ne co lupičové, vedeme válku s vaší vládou a ne s lidem a proto co vojsko naše potravín potřebuje musíte dáti, soukromý majetek bude šetřen*.“¹²²⁾ Jak se ukázalo, sliboval, co nebylo dodrženo. Po těchto slovech seskočil rytmistr s koně a šel ještě s jedním důstojníkem do radnice, kde žádal pro vojáky 3 000 bočnicků chleba, 8 000 měr ovsu, 20 centů rýže,¹²³⁾ 6 centů kávy, 3 centy soli, 200 liber másla,¹²⁴⁾ 10 věder vína, 2 sudy pálenky, 2 centy slaniny, tabák a dout-

117) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 661.

118) Tamtéž.

119) F. K. ROSŮLEK, *Z pruské okupace*, VIII, s. 3.

120) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 514.

121) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 661–662.

122) Tamtéž.

123) 1 cent = 61,7 kg.

124) Nevíme, o jakou libru se jednalo. Česká libra měla 513 g, vídeňská 560 g.

níky. Mezitím poručili prušťí vojáci radnímu Ignáci Reisenzahnovi, aby jim z erárního skladu od 11 hodin ráno do 10 hodin večer vydával oves.¹²⁵⁾ Je zřejmé, že Prusové se hodlali nejprve hojit na erárním majetku, ale na ten městský a soukromý také došlo. Jiné oddělení hulánů totiž vedlo radního a pozdějšího starostu Jana Arnolda do soukromého skladu speditéra Torsche, kde se zmocnilo zásob rýže a postavilo tam svou stráž. „*Smrtí pak hroženo bylo tomu, kdo by majetek státní zamlčel a nebo se ho dotekl.*“¹²⁶⁾

V poledne vstoupilo do města 10 000 mužů, tábořili na náměstí a v polích u železnice. Na obou stranách shořelého labského mostu byly pokládány pontony, aby armáda mohla alespoň provizorně přecházet. Celou noc pak hořely na náměstí a v leženích mimo město strážní ohně.¹²⁷⁾

Pravděpodobně ještě 5. července odevzdalo místní obyvatelstvo Prusům rakouské zbraně, které se povalovaly po městě. Pušky byly údajně před odevzdáním zpřeráženy.¹²⁸⁾ Současně Prusové město zajišťovali. Podle vzpomínek Františka Karla Rosůlka umístili Prusové děla „... *za zámekovou hradbou obrátivše od labského mostu ke Kostelní ulici jejích jícny proti městu a pak dlouhou jich řadu před nádražím na zdupaném obilí na polích.*“¹²⁹⁾ Poloha u labského mostu je jasná, prostor před nádražím je nejpravděpodobněji vymezen dnešní ulicí Jungmannovou, náměstím Čs. legií a ulicí Štefánikovou. Obecní kronika konstatuje snad k 10. červenci, že „*po čas válečný postavili Prusové děla do oken ve Familiích a u vojenského hřbitova záseky z pokáceného lesa a zhotovili si náspy.*“¹³⁰⁾

Hned 6. července 1866 odešlo z města pruské vojsko, které přišlo předchozího dne. Vyrázilo dál pronásledovat Rakušany. Ale za několik hodin přišlo do města 3 000 mužů a královský hlavní stan. Krále Viléma I. provázel korunní princ Bedřich Vilém, vévoda z Coburgu, princ z Reussu a ministerský předseda Otto von Bismarck. Ještě v den svého příchodu stačili král s Bismarckem navštívit raněné ve vojenské nemocnici na zámku. Předpokládáme, že se jednalo v drtivé většině o Rakušany.

Bezprostředně za Vilémovým vozem šly podle kroniky čtyři krávy, nepochybně na cestě někde sebrané. S příchodem krále do Pardubic nastaly městu nejhorší časy. Jen pro krále a tabuli hlavního stanu muselo být opat-

125) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 661–662.

126) Tamtéž.

127) Tamtéž.

128) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 514.

129) Tamtéž, s. 515.

130) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 664.

řeno 800 bochníků chleba a 6 000 liber (čili nejméně tři tuny) masa. Pardubice se v tu dobu podobaly velkému polnímu ležení, do kterého neustále nové vojsko přicházelo, ubytovalo se, dostalo najíst a záhy pokračovalo v cestě. Každou noc bylo údajně v městě samém 8 000 mužů a v jednotlivých domech po 30–70, ve veřejných domech 300–500 mužů, takže se celé rodiny musely spokojit s malou světničkou.¹³¹⁾

Náčelník pruského generálního štábu Helmut von Moltke, který přišel do Pardubic pěšky (rozbil se mu kočár) 6. července píše manželce: *„Město je velmi zvláštní a tvoří jakousi pevnost. V sousedství je mocný zámek s valy, příkopem a čtyřmi zděnými rondely v rozích, nyní lazaret. Na hezkém, starobylém náměstí, jež bylo pokryto slamou, nocoval první prapor prvního gardového pluku. Úzkými branami nepopsatelné hemžení tisíců vozů, vojenských oddílů na pochodu, rozehnaných vojáků, zajatců, marodérů a markytánů. K tomu cizí česká řeč toho mála obyvatelů, kteří neuprchli... Mám zde velmi dobrý byt se všemi svými důstojníky. Byl jsem velmi srdečně přivítán. Paní baronka, má hostitelka, vaří pro nás sama, a když jsme se konečně po deváté hodině večer dostali k jídlu, obdrželi jsme výtečnou večeři a docela výborné víno... Už tady jsme našli velké zásoby tabáku, sucharů a ovsu, které nám byly na výsost vítány...“*¹³²⁾

V té době v Pardubicích s pruským štábem pobýval také pozdější maršál a prezident meziválečného Německa Paul von Hindenburg. V časopisu Východočeský republikán byla v roce 1925 uveřejněna vzpomínka, podle níž jedna starší paní, která si nepřeje být jmenována, z vyprávění své matky ví, že: *„Hindenburg bydlel v domě jejich prarodičů, matce bylo tehdy asi 17 let. V Pardubicích se mu líbilo, učil se česky, pak byl ještě v Praze a odtud poslal matce několik dopisů německy psaných s českými slůvky, pak ještě nějaká psaní došla z Německa, poslední 5. července 1867.“*¹³³⁾

Jakmile se pruské velení 6. července 1866 usadilo, začalo se slavit. Podle městské kroniky, o níž víme, že vznikala se značným zpožděním, se v negativním slova smyslu vyznamenal pruský korunní princ Bedřich Vilém. Pořádal pro důstojníky svého pluku v hostinci Veselka skvělou hostinu, ke které mu hostinský Jan Kašpar vydal dva sudy piva, které princ nikdy nezaplatil. Korunní princ byl tak dobře naladěný, že se po hostině vydal mezi vojáky a údajně jim řekl: *„No, dítky, udělejte si dobrý den a kde co najdete, vez-*

131) Tamtéž, s. 662–663.

132) *Briefe des General-Feldmarschalls Grafen H. v. Moltke an seine Braut und Frau*, Deutsche Verlaganstalt, 1892, s. 449

133) *Hindenburgova láska v Pardubicích*, Východočeský republikán, roč. 7, 1925, č. 24, s. 6.

*měte si!*¹³⁴⁾ Vojáci poslechli. Nejvíc jich zřejmě vniklo do domu paní Budínské na Zeleném předměstí, kde bydlel korunní princ a vrazili i do jiných domů. Brali si to, co chtěli. V zámeckém pivovare vyrazili dveře sklepa a sudy s pivem vyvalili. Násilně vnikli také do obydli zlatníka Josefa Plocka, kde pobrali množství skvostů. U nepřítomného majora Ernsta na náměstí č. 57 pobrali prádlo, šaty, uniformy, rozbili zrcadla a obrazy roztrhali.¹³⁵⁾ Vypleněny byly sklady obchodníků Seidla, Plocka, Picky, Doležala, Černíka, Hüttla a Prašingera. Nejhuř se prý vedlo Doležalovi, jemuž „... i nábytek v obydli a regály v krámě roztlučeny byly“. Na dveře vypleněných skladů psali Prusové nápis „*Ausrequirt*“.¹³⁶⁾ To vše podle kroniky probíhalo před očima korunního prince, jenž seděl u sochy P. Marie na dnešní třídě Míru poblíž Veselky a klidně pohlížel na činnost svých vojáků. Nakradené zboží se prý kolem sochy navršilo až do výše jejích ramen.¹³⁷⁾ Jak uvádí František Karel Rosůlek, drancování se k veliké hanbě města účastnili i někteří místní, kteří z krámů ve velkém kradli především potraviny.¹³⁸⁾ Tentýž pamětník a historik v jedné osobě později přiznává, že pruské rekvizice i drancování byly v Pardubicích podstatně mírnější, než například v Náchodě nebo České Skalici.¹³⁹⁾

Pruský král bydlel se služebnictvem na Zeleném předměstí v domě poštmistra Josefa Krause. Kradlo se také tam. Krausovu kočímu Reimanovi se ztratil pěkný kožich a když ho hledali, byl nalezen v kočáře pruského krále. Podle dobových svědectví zmizely za pobytu krále „*z beden dobře uzavřených kusy plátna, několik kabátů, kalhot, látka kabátová, kožešiny zimní*“.¹⁴⁰⁾ Město muselo dokonce zaplatit splašeného koně, který utekl ministru Bismarckovi. Korunní princ Bedřich Vilém pak také poštmistru Josefu Krausovi sebral kočár v hodnotě 700 zl. a u městské rady za něj deponoval jen 175 zl.¹⁴¹⁾ O pruské žravosti se vyprávěly legendy. Když už Prusové odcházeli, zveřejnily Národní listy 23. září 1866 historku o tom, jak pruský důstojník v Pardubicích snědl dva pečené zaječí zadky a vypil na to celý máz

134) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 663–664.

135) Tamtéž.

136) Tamtéž.

137) Tamtéž.

138) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 515.

139) F. K. ROSŮLEK, *Z pruské okupace*, VIII, s. 4.

140) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 663–664.

141) Tamtéž.

čokolády. Za hodinu byl údajně mrtev, protože mu praskl žaludek.¹⁴²⁾ Věřit tomu můžeme, ale nemusíme.

Ještě 6. července vnikli Prusové do reálky. Protože podle nich nebylo dost místa ve třídách, žádali v reálce bydlicího sluhu c. k. okr. úřadu Frise, aby jim otevřel dosud uzavřené kabinety se sbírkami, jinak že dveře vypáčí. Profesor reálky Josef Klika je však uprosil, aby počkali a šel k pruskému veliteli, kde žádal, aby místnosti se sbírkami byly ušetřeny. Bylo mu vyhověno. Protože Prusů ve městě přibývalo, obávalo se vedení města, že k otevření kabinetů a zničení sbírek stejně dojde. Proto starosta Václav Bubeník a profesor Klika opět došli k veliteli majoru Kleistovi a žádali, „... *by reálné sbírky poručil vojínům šetřiti, což se stalo.*“¹⁴³⁾ Ve zbývajících prostorách reálky zřídili Prusové nemocnici pro 140–150 svých i rakouských raněných a nemocných. Vyklízení nábytku školy i nábytku a spisů okresního úřadu z reálky začalo 9. července. Polovině pacientů vařil školník Potěšil a druhé polovině manželka městského rady Leopolda Wernera. Ranění a nemocní zmizeli z reálky až v průběhu září. Škody zde činily 290 zl.¹⁴⁴⁾

Hned 7. července po rabování vojáků korunního prince zavolal rada pruské intendantury Köhler městskou radu a nařídil denně pro vojsko dodávat 30 000 bochníků chleba, 60 000 liber (30 tun) masa, 50 centů (2 800 kg) rýže, 100 lahví vína, množství kávy, cukru, slaniny a pálenky. Když členové městské rady namítali, že tolik toho nelze sehnat, bylo jim sděleno, že bude městská rada sesazena a zavřena. Starosta Václav Bubeník, děkan Jiří Kupka a radní Hynek Reisenzahn šli dokonce až ke králi, avšak ten jim údajně odpověděl: „*Vy jste chtěli válku, obraťte se ke svému císaři, ať vám pomůže, já nemohu.*“¹⁴⁵⁾

Pokládám za pravděpodobné, že hlad prvních vln pruských vojáků byl uspokojen na účet rakouského eráru ze shromážděných zásob vojenské zásobárny a z chleba, který se do Pardubic svážel 3., a možná ještě 4. července. Tyto zásoby se však rychle rozplynuly. Doklad o tom, že se nyní muselo skutečně začít péci, máme v podobě nařízení městské rady z 8. července, která předepsala místním truhlářům, aby urychleně vyrobili šestery necky na zadělávání chleba pro pruskou armádu.¹⁴⁶⁾ Polní pekárna stála na Olšin-

142) *Okupační arabesky*, Národní listy, roč. 6, č. 261, 23. 9. 1866, s. 1.

143) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 662–663; též SOKA Pardubice, Reálka Pardubice, kn. 1, Kronika 1863–1896 (sbírka kronik SK 641), nestr.

144) Tamtéž.

145) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 663.

146) Tamtéž, kart. 44, válka 1866, nařízení truhlářům z 8. 7. 1866.

kách a byla pravděpodobně původně rakouská. Nyní se využívala pro potřeby věčně hladových Prusů. Podle soupisu z 23. října 1866 vykazali zdejší pekaři, že upekli chleba a odevzdali městské radě ke stravování Prusů za okupace 318 centů a 78 liber chleba.¹⁴⁷⁾ Pekli pekaři: Kohoutek, Krátký, Ferrina, Pulpán, Horčíčka, Janeček, Kaisler a Louvar. Podle soupisu z 2. října to bylo 336 centů 15 liber.¹⁴⁸⁾



Obr. 5: Krausův dům na dnešní třídě Míru čp. 113 představoval v roce 1866 nejluxusnější obytnou budovu v Pardubicích. Během roku 1866 zde postupně bydlel saský král Jan, pruský král Vilém I. a rakouský císař František Josef I.

Zdroj: Východočeské muzeum v Pardubicích, podsběrka Fotoarchiv, inv. č. FA-F1-00631.

Když se Prusové zabydleli, byla zřízena porážka dobytka na bažinaté louce v pozdějším cípu Bubeníkových sadů ve Štrosově ulici za domy pánů Kotka a Šrůta (č. 176 a 130). Zabíjelo se mnoho volů denně a jejich hlavy si prý mohl vzít kdokoli, neboť je vojáci zahazovali. Vojáci se nestarali ani o kůže a dobytčí hnáty, protože je zajímal především rychlý výsek masa pro

147) 17 852 kg

148) SOKA Pardubice, AMP, kart. 44, soupis z 23. 10. 1866. Jednalo se o 18 825 kg chleba.

kuchyně. Kůže od nich nakupoval řezník Hulata. Při nákupech (zřejmě ne vždy dobrovolných) dobytka k porážce ve vsích měli Prusové místní spolupracovníky.¹⁴⁹⁾

Dne 7. července 1866, nařídil velitel města von Ostrowski, aby město opět postavilo spálený most přes Labe. Nestane-li se tak do osmi dnů, bude městský stavitel zastřelen, městská rada zavřena a město zaplatí pokutu 4 000 tolarů. Král ještě ten samý den Ostrowského nařízení zmínil. Most měl být postaven do 23. července a Pardubice si mohly na stavbu vypůjčit (a zaplatit) pruské pionýry včetně důstojníků. Obec ovšem neměla materiál, ani dělníky. 500 prken, které městská rada vzala na lešení ze skladu pruského příslušníka Bedřicha Haase, musela na základě stížnosti jeho správce Richtra u pruského velitele zase vrátit. A tak nezbyvalo nic jiného, než dovážet prkna a dříví z lukavické pily, vzdálené údajně dvě hodiny od Pardubic.¹⁵⁰⁾ Pruským pionýrům platila obec denně 50 krejcarů, důstojníkům pak 5–10 zl.¹⁵¹⁾

Mimo zájem místních písmáků proběhla návštěva rakouského podmaršálka Gablenze v Pardubicích. Vítěz z bitvy u Trutnova 7. července 1866 přijel do Pardubic s tím, že Rakušané vydají Terezín, Josefov a Hradec Králové za podmínky volného odchodu posádek i s materiálem a osmítýdenního klidu zbraní. Moltke jeho návrhy odmítl.¹⁵²⁾

Pruský hlavní stan se v Pardubicích zdržel jen do 9. července, kdy odjel do Vysokého Mýta. V Pardubicích zůstalo 5 600 mužů jako stálá posádka. Rekvizice nadále trvaly a radnice byla celý den obležena vojskem, které přicházelo se svými požadavky. „*Hřebíky k podešvům, sirky, svíčky, hrozny, ovoce, léky pro koně, čištění ze šatu ohyzdného hmyzu, bylo žádáno od vojáků po pansku. „Hned at' se stane!“*“¹⁵³⁾ Prusové bezohledně drancovali i soukromé zahrady místních obyvatel. Všechno, co bylo k jídlu, bylo jejich.¹⁵⁴⁾ Mimo posádku mělo město na starost 500 nemocných a početné vojsko na pochodu, které Pardubicemi procházelo. Většina obchodů byla zavřena,

149) F. K. ROSŮLEK, *Z pruské okupace*, VIII, s. 4–5.

150) Nejbližší obec toho jména je na Chrudimsku, vzdálená po současných silnicích 20 km od Pardubic.

151) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 663. Pruští vojáci a místní dělníci, kteří pracovali na stavbě mostu, rychle našli společnou řeč i v nepravostech. Když se část dřeva na stavbu mostu plavila po Labi z Opatovic, prodali v noci z 22. na 23. července vojáci ve spolupráci s plavci část tohoto dřeva občanům Kunětic.

152) O. URBAN, *Vzpomínka na Hradec Králové*, s. 255.

153) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 664.

154) O. URBAN, *Vzpomínka na Hradec Králové*, s. 3.

řemeslo se nedělo, obilí z polí nebylo možno pro nedostatek lidí a koní sklízet. Řada obchodníků a řemeslníků se stále nevracela a ti, kteří v Pardubicích byli, raději měli zavřeno.¹⁵⁵⁾

Živení ohromných počtů vojska záhy vyčerpalo místní disponibilní zásoby potravin. Už 15. července nemohlo město sehnat potřebné potraviny na rekvizice. Velení 12. pruské pěší divize (generálporučík von Prondzynski), která patřila k 6.sboru generála von Mutiuse, proto svolalo na 17. červenec do Pardubic důvěrníky okresních zastupitelstev kraje chrudimského k poradě. Tito důvěrníci museli zvolit zvláštní výbor, který se měl starat o potřeby vojska. Generál Prondzynski téhož dne vydal rozkaz, aby okresní zastupitelstva začala opět úřadovat, aby sbírala potraviny pro vojsko a odesílala je do Pardubic krajskému výboru. Ve výboru byli z Pardubic Leopold Werner, Ignác Reisenzahn, Eugen Siebr, Vilém Pulpán, Josef Vavruška a JUC. Matěj Hamatr.¹⁵⁶⁾

Prusové nekompromisně trvali na zajištění dostatku stravy pro zajaté rakouské vojáky. Když 18. července přišel do Pardubic oddíl zajatých Rakušanů, nedostali vojáci k jídlu nic víc, než polévku a chléb. Když se to od nich dozvěděl údajně nejkrutější ze střídajících se pruských velitelů města major Linker, nechal druhý den v deset ráno zatknout starostu Václava Bubeníka a dal jej zavřít k těmto zajatcům do klášterního kostela, „... *kterí by zajisté s ním hrubě nakládali, kdyby ho byli sami vojínové prušti nehájili.*“¹⁵⁷⁾ V jednu odpoledne byl starosta propuštěn. Radní Reisenzahn byl zavřen dvě hodiny na strážnici, že si dal ke stodole zámek, aby se mu tam Prusové nedostali. Radnímu Arnoldovi hrozil pruský junker von Blücher bitím holí, když jeho rozkaz nevyplnil přesně.¹⁵⁸⁾ Město samo v té době nakupovalo potraviny na rekvizice třeba až v Chocni.¹⁵⁹⁾ Z dobových svědectví ze stejné doby ovšem plyne, že na ulici se volně prodávalo máslo a rohlíčky.

Myšlenka rozložit rekviziční břemeno z Pardubic na další obce a města by byla zajímavá, kdyby každá další obec neměla své vlastní Prusy, které musela živit. A tak v následujících dnech obdržela rekviziční komise řadu více či méně srdceryvných dopisů z obcí a měst, které vesměs vyznívaly ve smyslu: „*Potraviny nedáme, protože sami nemáme, máme vlastní Prušáky*

155) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 664.

156) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 664–665; tamtéž, kart. 44, válka 1866, bez č. j., zápis z ustavení rekvizičního výboru ze 17. července 1866.

157) Tamtéž, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 665.

158) Tamtéž.

159) Tamtéž, kart. 44, č. j. 2052/866.

Bekanntmachung.

Es wird hierdurch allen Königlich-Preussischen Truppen auf das Strengste untersagt, in den einzelnen Ortschaften Requisitionen eigenmächtig vorzunehmen.

Wo solche nöthig sind, haben sich die Commandoführer an die Etappen-Commandos zu wenden.

Wer bei eigenmächtigen Requisitionen betroffen wird, ist zu verhaften und hat seine Bestrafung nach den Kriegsgesetzen zu erwarten. —

Pardubitz den 14. Juli 1866.

Königlich Preussisches Commando der
12. Infanterie-Division.

von **Prondzynski.**

Oznámení.

Veškerému král. pruskému vojsku se tímto co nejprísneji zakazuje, v jednotlivých osadách rekvisice o své moci předsebrati.

Kde rekvisic takových zapotřebi, tam nechť se výdovcé oddělení vojenských na velitelství etapní obrací.

Kdo stížen bude při tom, že o své moci rekvisice provádí, buď zatknut a má potrestání své dle vojenských zákonů očekávati. —

V Pardubicích dne 14. července 1866

Královské pruské velitelství 12. pěší
divise.

v. **Prondzynski.**

Druck von E. Pohjila in Osnaburg.

Obr. 6: Pruské velení se už ve druhém týdnu okupace snažilo regulovat požadavky svých vojáků a zamezit svévolným rekvizicím zásob. Svědčí o tom vyhláška velitele pruské 12. pěší divize von Prondzynského ze 14. července 1866.

Zdroj: Východočeské muzeum v Pardubicích, podsbírka Písemnosti a tisky, inv. č. T0004.

*a taky mají hlad.*¹⁶⁰⁾ Mnohem úspěšnější bylo rekviziční komité, pokud vymáhalo například dopravu mostnic na stavbu pardubického mostu nebo další potažní služby.¹⁶¹⁾

Napjatá zásobovací a zhoršující se humanitární situace v Pardubicích a okolí se postupně stávala věcí veřejnou. Přenos zpráv o stavu především raněných a nemocných vojáků zajišťovala železnice. Provoz na trati Pardubice–Praha byl ve velmi omezené míře obnoven 11. července 1866. Ten den přijela do Prahy z Pardubic lokomotiva Strahov s jedním vagonem, v němž byli dva ranění rakouští důstojníci a několik vyšších důstojníků pruských. Stroj řídil pruský inženýr se dvěma pomocníky, ale topič byl zmobilizován z Pardubic. Praha se tak po týdnu bez spojení s Pardubicemi dozvěděla, že v Pardubicích a jejich okolí se dosud nalézají 14 000 rakouských a pruských raněných, kteří „... *namnoze postrádají žádoucího zaopatření. Velmi mnozí prý musí ležet na holé zemi a nemají ani své rány náležitě obvázané. Za tou příčinou se dnes* (12. července; pozn. autor) *odebrali dva členové zdejšího* (tedy pražského; pozn. autor) *výboru pomocného do Pardubic, aby ve prospěch raněných mohli něco zařídit.*¹⁶²⁾ Vlak se odpoledne vrátil do Pardubic a jelo s ním i několik paní, které se vydaly navštívit své raněné muže. Odpoledne 11. července vyjel prý z Prahy další vlak (zřejmě již s víc než jedním vagonem), aby přivezl z Pardubic do Prahy pruské raněné.¹⁶³⁾ Už 13. července oznamují Národní listy, že pražský pomocný výbor vypravil do Pardubic „*značné zásoby potřeb špitálních a rozličných lahůdek pro občerstvení trpících vojáků rakouských i pruských, jichž leží tam na mnoha set v stavu nejžalostnější.*“¹⁶⁴⁾ Ve stejné době se pracovalo na obnovení telegrafního spojení mezi Prahou a Pardubicemi.¹⁶⁵⁾ Od 16. července Prusové dovolili distribuci pražských novin vlaky do venkovských měst včetně Pardubic. Vlaky umožnily také obnovení poštovního spojení s Prahou.¹⁶⁶⁾

Pardubice i po polovině července představovaly křižovatku, přes kterou se redistribuovali ranění. Od 17. července jsou uváděny jako cílová, případně průchozí destinace pro raněné odvážené z oblasti Hořicka. Šlo především o Rakušany.¹⁶⁷⁾ Naopak ranění z Pardubic byli převáženi dál. Zprávu

160) Tamtéž, válka 1866.

161) Tamtéž, dopisy rekvizičního komité z 22. 7. 1866.

162) Národní listy, roč. 6, č. 189, 12. 7. 1866, s. 2.

163) Tamtéž.

164) Tamtéž.

165) Tamtéž.

166) Tamtéž.

167) Národní listy, roč. 6, č. 246, 7. 9. 1866, s. 2.

Národních listů o tom máme z Prahy ještě ze 7. září 1866: „*Včera o jedné odpoledne přivezeno sem z Pardubic opět více raněných vojáků rakouských. Když se jim na nádraží od přítomných členů pomocného výboru potřebné péče bylo dostalo, vsazení jsou ubozí, z nichž mnohý dosti těžkými ranami trpět se zdál do drožek a fiakrů i vezení jsou do vojenské nemocnice na Karlově náměstí. Kudy se smutný ten průvod bral, všude stály řady lidí osvědčujících raněným upřímný soucit. Co chvíli musely se povozy zastaviti aby ranění přijmouti mohli podávaná jim občerstvení, peníze atd.*“¹⁶⁸⁾ Podle zpráv z dalšího dne byli tito ranění, kteří původně leželi v Hořicích, velmi zanedbaní.¹⁶⁹⁾ Pokud má pravdu Zdeněk Bičík, tak už od 18. července 1866 bylo zřejmé, že některé pruské jednotky se začínají vracet na pruské území. Okupace však nadále trvala.¹⁷⁰⁾

Cholera

K válce roku 1866 patří epidemie cholery, kterou do Pardubic a vůbec do Čech zavlekla pruská armáda. Někteří místní obyvatelé však byli přesvědčeni, že cholera má původ v přejídání pruských vojáků a v pro ně prapodivných stravovacích zvyklostech. Místní obyvatelé zaujalo, když si vojáci sekali syrové maso na kaši, osolili, okořenili a pak je jedli.¹⁷¹⁾ Podobně vyděšení a pohoršení byli z tohoto receptu i obyvatelé nedaleké Přelouče.¹⁷²⁾ Prusové prý v Pardubicích jedli čerstvé okurky s máslem a jiné podivné kombinace, které zapíjeli, tím, co bylo právě po ruce.¹⁷³⁾

Řekneme rovnou, že počty zemřelých vojáků zjistíme velmi obtížně, protože o zemřelých Rakušanech nevíme prakticky nic. Matriky z vojenských lazaretů rakouské armády se, na rozdíl od pruského lazaretu, v okresním archivu nedochovaly. Máme jen několik zápisů o zemřelých Rakušanech z běžných církevních matrik, ale vzhledem k počtu přivezených raněných muselo být rakouských mrtvých (zemřelých nejen na cholera) daleko víc.

Víme, že už 14. února 1866 v Pardubicích zemřel na tyfus Stanislav Hübš, třináctiletý žák 2. třídy reálné školy. To byl zřejmě ojedinělý případ a až do války se umíralo takřkajíc jako obvykle.¹⁷⁴⁾

168) Národní listy, roč. 6, č. 196, 19. 7. 1866, s. 2.

169) Národní listy, roč. 6, č. 197, 20. 7. 1866, s. 2.

170) *Geschichte der preussischen Invasion*, s. 239.

171) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 515.

172) Farní úřad Přelouč, Pamětní kniha při farní královského komorního města Přelouče, založená..., 1845, s. 164.

173) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 515.

174) Státní oblastní archiv v Hradci Králové (dále SOAHK), Sb. matrik, Farní úřad (dále FU) Pardubice, sign. 1533, zemřelí 1851–1869, Pardubice-město, s. 94.

První zemřelí vojáci jsou zapsáni v matrice zemřelých pro Bílé předměstí ve dnech 29. června a 3. července 1866. Byli z vojenského špitálu. Dva zemřeli na neštovice a jeden na tyfus.¹⁷⁵⁾ Jako první zemřel v Pardubicích na cholera na Zeleném předměstí 13. července 1866 pruský voják Jan Kovalský, starý 27 let. Je zapsán ještě v civilní matrice Zeleného předměstí.¹⁷⁶⁾ Dne 19. července zemřel první člověk na cholera také ve vnitřním městě. Byl to měšťan Antonín Morávek z domu čp. 22. S ním zemřely i jeho dvě dcery.¹⁷⁷⁾ První úmrtí na cholera je v matrice Bílého předměstí zapsáno až 29. července 1866. Ten den zemřela služka Kateřina Cibulková.¹⁷⁸⁾

Od 24. července 1866 již byla vedena samostatná matrika zemřelých v pruském vojenském lazaretu. Ten den tam zemřel na cholera August Mikeška, pěšák pruského 22. pluku 12. divize. Po něm následovalo 126 dalších pruských zemřelých, z nichž 66 % zemřelo na cholera, 11 % na tyfus, 6,3 % na střelné rány a 16,1 % na něco jiného. Nakažení vojáci se soustřeďovali do cholerového lazaretu.¹⁷⁹⁾ František Karel Rosůlek k tomu uvádí: „*Vojíní nemocní cholerou leželi v lazaretu na Velké obci, kde byl později cukrovar. Další byli pod stany na louce pod panskou Forotou. Tito ubožáci zůstávali někdy bez pomoci, neboť se jich lidé žvýkající tehdy bílou skořicí proti choleře, namnoze štilili. Jen ženy ze Zábradlí, zejména stará paní Marholdová a její dvacetiletá dcera, přicházely je pod Forotu obsloužit. Aby se samy chránily před nákazou, měly škrabošky z „cukrpaperu“ (obal z homolí, na líci černý) na ústa.*“¹⁸⁰⁾ Zemřel Prusy odvážel hromadně pan Nechvíle na voze na hřbitov. Poslední voják pruské armády, který zemřel v pardubickém vojenském lazaretu na cholera a je zapsán v matrice zemřelých, byl 15. září 1866 dvaadvacetiletý Friedrich Augener.¹⁸¹⁾

František Karel Rosůlek uvádí, že na vojenském hřbitově u Pardubiček odpočívá v první řadě u cesty 35 Prusů zemřelých roku 1866. Kamenný pomník s křížem, zhotovený od Ant. Staudeho, řezbáře a pozlacovače, má

175) SOAHK, Sbíрка matrik, FÚ Pardubice, sign. 2661, zemřelí 1856–1887, Pardubice–Bílé předměstí, s. 77–78.

176) Tamtéž, sign. 2559, zemřelí 1856–1888, Pardubice–Zelené předměstí, s. 89 a násl.

177) Tamtéž, sign. 1533, zemřelí 1851–1869, Pardubice–město, s. 99.

178) Tamtéž, sign. 2661, zemřelí 1856–1887, Pardubice–Bílé předměstí, s. 77–88.

179) Zd. BIČÍK, *Pardubice v roce 1866*, s. 9.

180) F. K. ROSŮLEK, *Z pruské okupace*, VIII, s. 5–6.

181) SOAHK, Sbíрка matrik, FÚ Pardubice, sign. 2779, zemřelí 1866, vojenský lazaret, s. 8.

nápis *Wir haben hier keine bleiben Stadt, sondern die zukunfftige suchen wir* (Tady nemáme žádné přebývání, nýbrž hledáme budoucnost). Pod pískovcovým pomníkem s nápisem *Christus ist mein Leben, und Sterben ist mein Gewinn* (Kristus jest můj život a smrt jest můj zisk), odpočívá dalších 184 Prusů a pod jiným Luis Frosch, jednoroční dobrovolník z Berlína od 2. gardového pluku pěšího.¹⁸²⁾

Dne 11. srpna se už v dokumentech města píše o cholеровém doktoru Hermanu Herschovi.¹⁸³⁾ Koordinoval boj proti nemoci. Ubytoval se na (dnes neexistující) staré radnici a jemu se musel hlásit každý případ cholery.¹⁸⁴⁾ Po našich zkušenostech s koronavirem asi pozvedneme obočí nad snahou pruského velení řešit cholеровou epidemii ve vojenských špitálech ve východních Čechách tím, že nemocné vojáky odveze do Prahy. Národní listy 13. srpna 1866 uvádějí, že šlo především o vojáky z Nechanic a Pardubic.¹⁸⁵⁾

V souvislosti s cholerou byla obec od nadřízených rakouských úřadů po uzavření příměří bombardována příkazy, jak má proti epidemii postupovat. Starosta Václav Bubeník píše 27. srpna 1866 okresnímu úřadu v Pardubicích ve věci „*šelických inštrukcí, které nám za příčinou se zmáhající úplavice došly*.“¹⁸⁶⁾ Uvádí, že obec je ochotna udržovat náměstí a ulice, ale nebude zajišťovat čistotu erárních ulic jako Labská a „*zeleným předměstím jdoucí*“. Na těch je stále prach a nepořádek.¹⁸⁷⁾

Epidemie ve městě ustávala na začátku října. Poslední oběť cholery v roce 1866 byl v Pardubicích – vnitřním městě ponocný František Husák (88 let), zemřelý 4. října 1866.¹⁸⁸⁾ Na Zeleném předměstí poslední zemřel 9. října 1866 Josef Michelfeit, domovník v čp. 43.¹⁸⁹⁾ Na Bílém předměstí cholera řádila minimálně do 23. října, kdy zemřel Karel Peirek, syn puškaře. O týden později zemřela jeho sestra Anna, ale u ní je coby příčina úmrtí uveden tyfus.¹⁹⁰⁾ Těžko říct, jestli to tak bylo.

182) F. K. ROSŮLEK, *Z pruské okupace*, VIII, s. 5–6.

183) SOkA Pardubice, AMP, kart. 44, č. j. 2989.

184) Tamtéž, č. j. 1362.

185) Národní listy, roč. 6, č. 211, 13. 8. 1866, s. 3.

186) SOkA Pardubice, AMP, kart. 44, č. j. 1386.

187) Tamtéž.

188) SOAHK, Sbírká matrik, FÚ Pardubice, sign. 1533, zemřelí 1851–1869, Pardubice-město, s. 105.

189) Tamtéž, sign. 2559, zemřelí 1856–1888, Pardubice – Zelené předměstí, s. 89 a násl.

190) Tamtéž, sign. 2661, zemřelí 1856–1887, Pardubice – Bílé předměstí, s. 77–88.

Co do počtu civilních obětí cholery, vedlo Bílé předměstí, kde na cholery prokazatelně zemřelo 61 místních lidí.¹⁹¹⁾ Na větším Zeleném předměstí si cholera vyžádala 45 obětí¹⁹²⁾ a ve vnitřním městě dalších 26.¹⁹³⁾ Celkem tedy stála život 132 místních obyvatel.



Obr. 7: Za války roku 1866 byl starostou Pardubic mlynář Václav Bubeník. V této funkci působil v letech 1862–1867 a 1874–1879. Zdroj: Východočeské muzeum v Pardubicích, podsbírka Fotoarchiv, inv. č. FA-P-01939.

191) Tamtéž.

192) Tamtéž, sign. 2559, zemřelí 1856–1888, Pardubice – Zelené předměstí, s. 89 a násl.

193) Tamtéž, sign. 2779, zemřelí 1866, vojenský lazaret, s. 1–8.

Po příměří

Zásobovací situace v Pardubicích a okolí byla těžká. Vedení města se po uzavření příměří (22. července) a uvolnění železniční dopravy rozhodlo seznámit s nepříznivou situací samotného císaře. První písemná zmínka o úmyslu vyslat deputaci k císaři pochází ze schůze Okresního výboru v Pardubicích, konané 2. srpna 1866. Tam už se ovšem hlasovalo jen o tom, že se k deputaci města Pardubic připojí za Okresní výbor František Peška z Bohdanče.¹⁹⁴⁾ Iniciativa tudíž nevyšla z okresu, ale z města. Do Vídně jel starosta Václav Bubeník, radní Hynek (Ignác) Reisenzahn a radní Jan Arnold.¹⁹⁵⁾ Deputace byla při audienci u císaře 10. srpna přijata vlídně a po vylíčení strastí s rekvizicemi, jejichž výše byla poněkud nadsazena na 350 000 zl., jí byla přislíbena vydatná pomoc, ale až odtáhne pruské vojsko. Deputace se vrátila do Pardubic v noci z neděle 11. na pondělí 12. srpna 1866.¹⁹⁶⁾ Město už ovšem mělo to nejhorší za sebou, protože samo příměří přineslo úlevu. A ještě víc pomohla mírová smlouva z 23. srpna 1866. Návrat k normálu signalizovala i skutečnost, že 6. srpna 1866 začal opět úřadovat okresní úřad v čele v okresním hejtmánem Adolfem Špulákem, jenž byl do Pardubic přidělen v květnu 1866 a svým červencovým útekem si srdce obyvatel nezískal.¹⁹⁷⁾ Nezískal si je ostatně nikdy.

Díky dojednanému příměří se pruská armáda zastavila a tak se stabilizovala poptávka Prusů po příprzech. Dne 12. srpna bylo vyhlášeno, že z celého pardubického okresu chtějí Prusové denně 12 povozů a ostatní majitele povozů, kteří se vydají na cestu, pak nebudou obtěžovat. To umožnilo lepší zásobování města, kam se už rolníci z okolí nemuseli bát jet na trhy. Podmínkou fungování však bylo právě dodání oněch 12 povozů denně.¹⁹⁸⁾ Někdy po 16. srpnu se také obnovil vlakový provoz na liberecké dráze.¹⁹⁹⁾

Ještě ke 13. srpnu v Pardubicích existovalo několik vojenských lazaretů. Jeden byl na zámku, kde zřejmě byli stále Rakušané. Další lazarety byly ve vojenské nemocnici, v budově reálky, na závoďišti a fungoval také cholerový lazaret.²⁰⁰⁾ Obec dostala za péči o nemocné a raněné obou stran za

194) Zd. BIČÍK, *Pardubice v roce 1866*; SOkA Pardubice, Okresní zastupitelstvo Pardubice, kn. 4, Jednací protokol okresního výboru v Pardubicích 1865–1870, nestr.

195) SOkA Pardubice, AMP, kn. 133, Zápisy schůzí a usnesení městské rady 1861–1866, s. 200.

196) *Politik*, roč. 5, č. 226, 17. 8. 1866, s. 6.

197) *Národní listy*, roč. 6, č. 219, 11. 8. 1866, s. 3.

198) SOkA Pardubice, AMP, kart. 44, č. j. 13.

199) *Národní listy*, roč. 6, č. 214, 16. 8. 1866, s. 1.

200) SOkA Pardubice, AMP, kart. 44, bez č. j., soupis vojenských lazaretů z 13. 8. a 23. 8. 1866.

měsíc září 520 zl.²⁰¹⁾ Provizorní nemocnice v Pardubicích zřejmě definitivně skončily až v první říjnové dekádě 1866. Svědčí o tom dvě novinové zprávy, které dokládají přesuny raněných, často s amputovanými končetinami, po železnici do Prahy. Z Pardubic jich bylo takto odvezeno 110.²⁰²⁾

Ve stejné době, kdy se obyvatelé Pardubic snažili najít pomoc, která by je zbavila rekvizičního břemene, mohli ocenit pruské organizační schopnosti. V sobotu 18. srpna po 4. hodině ranní začalo hořet na půdě krupaře Václava Rejthara č. 90 v Bartolomějské ulici. Brzy hořely ještě domy čp. 88, 89 a 91, z nichž vítr zanesl jiskru do radniční věže, kde měli pod plechovou krytinou vrabci hnízda. Tři domy shořely, věž radnice shořela, zvonek z ní spadl na půdu a rozbil se. Prusové na signál tambora vyběhli z domů, mnohdy se zbraněmi, sehnali po domech vědra, utvořili dvě řady lidí od požáru až k řece (pravděpodobně k Chrudimce na Bělobranském náměstí, nebo k jejímu rameni, které protékalo na dnešním náměstí Republiky) na dopravu vody.²⁰³⁾ Snad díky tomu se požár nerozšířil, ale pardubická radnice byla až do svého konce v roce 1892 bez věže.

Pruské velení se také pokoušelo zabránit nejhorším výstřelkům. V archivu města Pardubic se dochovala vyhláška královského pruského generála pěchoty a vrchního guvernéra pro Království české von Falkensteina z 18. srpna 1866, která říká: *„Často se tu a tam přiházívá, že vojsko českou zemí táhnoucí neb zde ubytované žádá stravování od svých ubytovatelů. Vidím tedy toho potřebu, abych uvedl u všeobecnou známost, že důstojníci vůbec nemohou v Čechách činiti nárok na stravování, nýbrž že se musí uspokojiti povolenou jim náhradou peněžitou. Podle usnesení v Čechách učiněného není ani mužstvo oprávněno, aby žádalo stravování od svých ubytovatelů, naopak jest povinností jeho, aby bralo svou stravu z pruských skladů, které buď v místě samém neb v okolí se nalézají. Výminka od posledního tohoto pravidla připouští se pouze tehdaž, pakliže stravování ze skladů provésti nelze, v případě takovém však musí na lístku ubytovacím uvedena býti poznámka „se stravováním“.“*²⁰⁴⁾ Realita však byla jiná. V době války rozhodovali místní velitelé a možnost stěžovat si byla jen teoretická. O tom, že ani v druhé polovině srpna, když se Prusáci už stahovali z Čech, se nechovali právě vzorně, svědčí vyrozumění okresního úřadu v Pardubicích,

201) Tamtéž, kn. 275, Hlavní kniha důchodu 1866, s. 77.

202) Národní listy, roč. 6, č. 274, 6. 10. 1866, s. 2; tamtéž, č. 277, 9. 10. 1866, s. 2.

203) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 517.

204) SOKA Pardubice, AMP, kart. 44, bez č. j., vyhláška generála von Falkensteina z 18. srpna 1866.



Obr. 8: Pardubická stará radnice sice přišla při požáru 18. srpna 1866 o věžičku, ale většinu rozšíření požáru ve městě zabránilo nasazení pruských vojáků k hašení. Snímek radnice (budova vpravo) pochází z období po roce 1882.

Zdroj: Východočeské muzeum v Pardubicích, podsběrka Fotoarchiv, inv. č. FA-P-03162.

rozeslané obcím 29. srpna. Jeho název zněl „*Výrozumění skrze způsobené nepokoje od pruských trup, že se má vždy být na komandaturu obráceno.*“²⁰⁵⁾

Podle pamětníků se však situace ve městě ve druhé polovině srpna rychle stabilizovala. František Karel Rosůlek vzpomíná, že pruští vojáci se zájmem sledovali, jak české ženy dělají na posvícení (24. srpen, svatý Bartoloměj) koláče a švestkové knedlíky: „*U Topiče, sklenáře v Zámecké ulici, jenž měl úzký krámeček se skleněným a porcelánovým zbožím (číslo 17), měli houf vojáků, asi sedmnáct, jimž vařila paní Topičová a domácích hospodyně. O posvícení napekly koláčů, hodně je cukrem posypaly a několik talířů jich podaly Prajzům. To jste měli tehdy slyšet! To bylo chválení českého kuchařského umění. A když tamtéž dělaly ženské švestkové knedlíky, Prajzi vždy po čtyřech – že byla kuchyně malá – přicházeli se podívat, jak se dělají. Když se čtyři podívali, krámem vyšli ven na ulici a do kuchyně vešli zase jiní čtyři zvědavci.*“²⁰⁶⁾ Na druhou stranu když Prusové chtěli, aby jim české ženy uvařily, nerozpakovali se přinést na topení kus školní lavice.²⁰⁷⁾

Až 27. srpna bylo město zbaveno zátěže, které pro ně představovala stavba mostu. Okresní úřad sdělil, že stavba se má zastavit.²⁰⁸⁾ Dne 3. září 1866 bylo toto provizorium strženo a nahrazeno mostem trvalým, jehož projektantem byl místní inženýr Antonín Wendel (též Wendl nebo Vendl).²⁰⁹⁾

Okresní úřad v Pardubicích 4. září 1866 upozorňuje vyhláškou na skutečnost, že podle dohody o odchodu pruského vojska z rakouského území na sebe rakouská vláda převzala všechny výlohy na stravování rakouského vojska, „*kteréz naproti tomu obdrží jím obsazených svobodný byt beze stravy.*“²¹⁰⁾ Příměří a převzetí zásobování pruské armády rakouským státem přineslo Pardubicím rychlé osvobození od rekvizic a nejen to. Právě do Pardubic se po železnici přivážely zásoby, které byly určeny pro pruské vojsko v širokém okolí. Pruské posádky z okolních vyjedených měst a vesnic si pak místo rekvizic jezdily do Pardubic pro dovezené zásoby včetně živého dobytka.²¹¹⁾ Musely to být na místní poměry ohromné zásoby, kterých byl nadbytek. Současně byly zásoby nevhodně uskladněny (zřejmě někde v prostoru tehdejšího nádraží) a kazily se. Jelikož Prusové měli zásob evi-

205) Tamtéž, kn. 435, Podací deník, č. j. 1390.

206) F. K. ROSŮLEK, *Z pruské okupace*, VIII, s. 3.

207) Tamtéž, s. 4.

208) SOKA Pardubice, AMP, kn. 435, Podací deník, č. j. 1374.

209) *Vlastivědná abeceda Dr. Theina*, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 1981, č. 46.

210) SOKA Pardubice, AMP, kart. 44, vyhláška Okresního úřadu v Pardubicích z 4. 9. 1866.

211) Národní listy, roč. 6, č. 231, 23. 8. 1866, s. 2.

dentně nadbytek, příliš je nestřežili. Zásoby se rozkrádaly a pod rukou rozprodávaly. František Karel Rosůlek uvádí: „*V Karlovině měli ještě dlouho po válce rýži a kávu z doby okupace. Prusové měli na nádraží sklady potravin, u nichž stáli na stráž jen dva vojáci, a když jim dal někdo tolar nebo dva, mohl si odnésti třeba žok kávy, neb něčeho jiného...*“²¹²⁾ Národní listy z 31. srpna 1866 k zásobovací situaci v Pardubicích přinášejí další podrobnosti: „*A přece ve větších nádražích, jako v Pardubicích, jak jsme sami se přesvědčili, takové množství dobytka a zásoby všeho druhu, že se tu až kazí; oves roste z pytlů, šunky hlodá červ a chleba pokrývá plíseň tak, že ho onehdy 18 met. centů zakopáno být muselo! Za babku tu koupíš balíček cigár, neb kávy, šunku neb kus špeku, hrachu, rejže ano i džbán neb konívku té švindy.*“²¹³⁾

O stabilizaci situace ve městě svědčí skutečnost, že někdy na přelomu srpna a září 1866 začala opět úřadovat Občanská záložna. Její vedení si pospíšilo s ujištěním, že ústav neutrpěl válkou žádné škody, všechny spisy, účty a knihy se zachovaly v pořádku.²¹⁴⁾

Dne 30. srpna také přes Pardubice jel vlak o údajně 66 vagonech, přivážející ty železniční úředníky státní a liberecké dráhy, kteří posud váhali s návratem do svých bydlišť a na svá pracoviště. Vraceli se s rodinami a veškerým svým majetkem.²¹⁵⁾ Ve stejný den vyšel v Národních listech tradiční inzerát pardubické vyšší reálky, inzerující zápis, jenž tentokrát probíhal od 9. do 30. září. Škola začala učit 1. října.²¹⁶⁾ Obecní samospráva se během září snažila z reálky dostat pruský lazaret. Následovala desinfekce, bílení, mytí, čištění a opravy škod, které zde od konce června vznikly.²¹⁷⁾ O návratu k normálu svědčí i fakt, že 2. září 1866 se v Národních listech poprvé od pruské okupace objevují tržní ceny z Pardubic. Šlo o ceny z 31. srpna a jak noviny konstatují, odbyl byl rychlý.²¹⁸⁾ Se začátkem září plně obnovil činnost také poštovní úřad v Pardubicích.²¹⁹⁾ První schůzka ženského pěveckého spolku Ludmila po válce byla 16. září 1866 v bytě ředitele Matěje Kučery.²²⁰⁾

212) F. K. ROSŮLEK, *Z pruské okupace*, VIII, s. 4.

213) Národní listy, roč. 6, č. 239, 31. 8. 1866, s. 3.

214) Tamtéž, č. 242, 3. 9. 1866, s. 2.

215) Tamtéž.

216) Tamtéž, č. 238, 30. 8. 1866, s. 4.

217) SOKA Pardubice, Reálka Pardubice, kn. 1, Kronika 1863–1896 (sbírka kronik SK 641), nestr.

218) Národní listy, roč. 6, č. 241, 2. 9. 1866, s. 3.

219) SOKA Pardubice, Pamětní kniha Poštovního úřadu Pardubice I, I. díl, kopie s. 101.

220) Tamtéž, Dívčí pěvecký spolek Ludmila Pardubice, kn. 1, Pamětní kniha dívčího pěveckého spolku Ludmila Pardubice 1865–1873, s. 19.

Od 5. do 18. září pak mělo Pardubicemi projet kolem stovky vlaků, jimiž pruská okupační armáda odjížděla z Čech a Moravy. Pardubice jsou spolu s Brnem, Českou Třebovou a Prahou uváděny jako jedna z hlavních nástupních stanic. Navíc měl v září procházet pěšky přes Pardubice celý pruský 6. armádní sbor.²²¹⁾ Poslední pruské kolony táhly městem ve dnech 18.–28. září 1866.²²²⁾

Když se vedení města poněkud ulevilo, pustilo se do řešení osiřelé pardubické katolické fary, respektive děkanství. Děkan Jiří Vilém Kupka se natolik obětavě věnoval svým nemocným farníkům, že sám onemocněl cholerou, které 5. srpna 1866 podlehl.²²³⁾ Z náznaků vyplývá, že už v době své instalace (1863) na místo pardubického děkana nebyl Kupka favoritem místní samosprávy. Tím byl ředitel zdejší hlavní školy a do roku 1864 ředitel zdejší reálky Jan Chmelík.²²⁴⁾ Už na schůzi 6. září 1866 se obecní zastupitelé jednohlasně usnesli, „aby se za něj bojovalo.“²²⁵⁾ Jan Chmelík byl jmenován 25. března 1867 pardubickým děkanem a od roku 1867 byl až do své smrti (1895) také zastupitelem města.²²⁶⁾

Odchod Prusů, který skončil 28. září 1866 (zanechali jen několik nemocných na zámku, předaných rakouským lékařům) s sebou přinesl i výprodej pruské kořisti a nepotřebných zásob. Dopisovatel Národních listů (psáno 19. září, otištěno až 27. září) uvádí, že se po tři týdny před 19. zářím na nádraží v Pardubicích prodávaly (alespoň z části dražbou) věci, které Prusové nakradli nebo dostali v rámci rekvizic či jako zásoby dodané rakouským státem: „... ohromné sklady zkaženého masa, ztuchlé mouky, shnilého chleba atd.“ Byly z části rozprodány a z části zakopány. Chudina je kupovala a jedla.²²⁷⁾ Těsně před definitivním odchodem Prusů se prodávaly i zásoby, které byly v pořádku. Mělo jít o kávu, rýži a sůl. Podle pardubického dopisovatele Národních listů je měli kupovat téměř výhradně židovští obchodníci za „nepatrný peníz“. To mělo popudit místní lid, který žehral, že se prodává jen ve velkém, z čehož těží jen židovští obchodníci. Zřejmě došlo i k nějakému sročení a snad i násilnostem, protože „železniční chef“

221) Národní listy, roč. 6, č. 245, 6. 9. 1866, s. 2.

222) Zd. BÍČÍK, *Pardubice v roce 1866*, s. 8; SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 665.

223) Farní úřad Pardubice, farní kronika, s. 170.

224) SOKA Pardubice, AMP, kn. 133, Záписы schůzí a usnesení městské rady 1861–1866, s. 202.

225) Tamtéž.

226) Tamtéž, Pamětní kniha komorního města Pardubic, díl II., 1895–1933, s. 10–11.

227) Národní listy, roč. 6, č. 265, 27. 9. 1866, s. 3.

Spitz se měl dožadovat co nejrychlejšího umístění rakouského vojska do Pardubic. Dopisovatel Národních listů jej tak alespoň vylíčil v co nejčernějších barvách.²²⁸⁾

Vracení majetku

Už po uzavření příměří se sčítaly škody a lidé začali dohledávat svůj majetek. V tomto směru museli být neaktivnější majitelé vozů a koní. Zpravidla měli vozit „*fůry*“ pro Prusy sami nebo ke svým potahům museli dodat čeledína. Stávalo se, že vzhledem k zacházení ze strany Prusů majitel nebo častěji poslaný čeledín od potahu utekl a nechal vůz s koňmi na pospas osudu. Někdy s ním odjeli Prusové, jindy potah zůstal na místě a přivlastnil si ho někdo jiný. Celkem šest pardubických občanů pohřešovalo osm koní.

Už 28. července 1866 předstoupil před městskou radu Emanuel Ekhart, rolník z Olšan u Prahy, jménem svého bratra Josefa Ekhearta. Uvedl, že 17. července jeho bratrovi Prusové zrekvírovali vůz s potahem a nádeníkem. Vůz přijel 19. července do Pardubic, kde vyložil co měl a zastavil u hostince Bavory (v Bavorách) na dnešní Palackého třídě. Další prustí vojáci od čeledína chtěli, aby s nimi jezdil po vsích a když nechtěl, tak ho zbili a on utekl od vozu. Rolník popsal oba koně i vůz. Předvolaní svědci Majdalena Kalenská a cihlář Václav Kalenský dosvědčili, že vůz s koňmi stál asi před deseti dny zcela sám u hostince v Bavorách. Kalenská tam prodávala rohlíčky a máslo. Koně tam s vozem stáli a měli žízeň, sehnala jim proto vodu. Další den opět. To už hostinský Václav Kratochvíl nechal koně i s vozem vjet do dvora, od vozu oddělil kolo, aby s ním někdo neodjel a koně dal do zahrady. Druhý den koně i vůz prodal neznámým lidem. Jak městská rada nakonec celou věc posoudila, není uvedeno.²²⁹⁾

V průběhu svého odchodu z Čech, který nastal v srpnu a září 1866, se pruská armáda cestou zbavovala toho, co zrekvírovala a nehodlala vzít s sebou domů. O mnohé se jistě postarali zloději všeho druhu, ale jen zřídka si někdo troufl ukrást opuštěného koně nebo celý potah s povozem. Zvlášť pokud byli koně vyčerpaní a vozy ve špatném stavu. Nějací koně se v průběhu odchodu Prusů, nejspíš v září 1866, objevili také v Pardubicích. O tři koně se například za obecní peníze staral Kryštof Pulpán. Jen za třikrát opakované inzeráty v novinách Národní listy a Politik, kde vyzývala případné majitele, aby se přihlásili, dala obec 15 zl. 18 kr. Když se nikdo nepřihlásil, mohla

228) Tamtéž.

229) SOkA Pardubice, AMP, kart. 44, válka 1866, bez č. j., zápis z jednání městské rady z 28. července 1866 s Emanuelem Ekheartem.

nalezené koně vydražit. Navíc město dopravovalo pár obecních koní a jeden vůz ze Zurndorfu (Rakousko, Burgenland) do Pardubic. Zřejmě se tak daleko dostali s ustupující rakouskou armádou. Doprava tohoto páru do Pardubic stála 55 zl. a za jejich živění po dobu 21 dnů obec zaplatila celkem 25 zl. 20 kr.²³⁰⁾

Druhý magdeburský pluk číslo 27 píše 10. září do Pardubic, že při průchodu vojska kolem města v některé blízké vesnici byl zrekvírován vůz hnědé barvy a na zpáteční cestě předán radě města České Třebové. Vůz byl pak dopraven do Pardubic a když se nepřihlásil majitel, byl 2. listopadu prodán v dražbě za 12 zl.²³¹⁾ Hned 11. září velitelství oddělení pruského 26. pěšího pluku odevzdalo v Pardubicích do uschování jednoho koně z Řipska.²³²⁾ Další koně a vozy, zrekvírované na cestě od Jičina po Letovice předal v Pardubicích 15. září 3. lehký polní lazaret IV. rakouského armádního sboru. O odstavení pardubických koní a vozů zase informovaly jiné jednotky, např. z České Třebové. Pro tyto vozy a koně si pardubičtí hospodáři jeli až po 3. říjnu.²³³⁾ Ještě 19. listopadu si jeden vůz odvezl majitel do Vřešťova²³⁴⁾ a ve dnech 23. listopadu, 7. a 21. prosince 1866 město vydražilo celkem 12 koní a 4 vozy. Po odečtení výdajů na tyto dražby a péči o koně ve výši 134 zl. město vydělalo 199 zl. 33 kr.²³⁵⁾

Pátralo se nejen po majetku odcizeném Prusy, ale i po tom, který ukradli místní darebáci. Lidé, jejichž obydlí a obchody byly Prusy a místními darebáky vydrancovány, se hlásili o svoje práva. Byty podezřelých navštívil radní Jan Arnold s policistou a našel mnohé ukradené předměty.²³⁶⁾

Odškodnění

Už od začátku srpna 1866 začaly státní úřady (především okresní hejtmanství v čele s hejtmánem Špulákem) zasypávat městský úřad v Pardubicích požadavky na vyčíslení Prusy i Rakušany způsobených škod. Termíny

230) Tamtéž, bez č. j., nedatované vyúčtování za dopravu koní ze Zurndorfu.

231) Tamtéž, č. j. 1571.

232) Tamtéž, kn. 435, Podací deník, č. j. 1443. V tomto případě by se jednalo o Infanterie-Regiment „Fürst Leopold von Anhalt-Dessau“ (1. Magdeburgisches) Nr. 26. Pluk patřil k VII. divizi, 13. pěší brigáda, IV. armádní sbor, vše se sídlem v Magdeburgu.

233) Tamtéž, kart. 44., bez č. j., zápis o předání koní a vozů 3. lehkým polním lazaretem 4. armádního sboru z 15. 9. 1866.

234) Tamtéž.

235) Tamtéž.

236) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 517.

na vyřízení jejich dotazů byly krátké, obvykle 48 hodin.²³⁷⁾ Nejprve se na jednou sepisovaly škody a rekvizice za první cca měsíc pobytu Prusů, ale záhy se škody a rekvizice sledovaly po deseti dnech, později po týdnů a od 16. srpna 1866 pak dokonce po třech dnech. Odpočinutý rakouský úřední šiml během druhé poloviny srpna zajišťoval místní samosprávu činností.²³⁸⁾

Jen k 16. srpnu uváděla městská rada, že dosud sečtené škody po Prusech činí 266 000 zl.²³⁹⁾ K témuž datu psala pardubická městská rada do Prahy na místodržitelství o finanční pomoc ve výši 100 000 zl.²⁴⁰⁾ Pochopitelně nedostala nic. Odpověď pravděpodobně nebyla ani příliš zdvořilá a zavdala příčinu ke stížnosti městské rady.²⁴¹⁾ První příspěvek na zahrazení válečných škod ve výši 30 000 zl. obdržely Pardubice 4. září 1866.²⁴²⁾ Zastupitelstvo rozhodlo na návrh JUDr. Jana Žáka, že se nejprve doplatí mzdy učitelům a následně byl zvolen pětičlenný výbor, který shromáždí závazky obce, zvláště poukázky, které obec vydala jednotlivcům. Na základě toho se pak propatří menší závazky do 15 zl. úplně, u větších pohledávek si obec nějaká procenta strhne. Do tohoto výboru byli zvoleni Josef Kraus, JUDr. Jan Žák, Antonín Cernstein, Karel Černík a Jan Plocek.²⁴³⁾ Na zasedání zastupitelstva 27. září oznámil JUDr. Jan Žák, že není nutno krátit ani vyšší částky, protože celková suma nárokováná v první vlně činí 21 000 zl., a na to záloha stačí. Přebytek po vyplacení mezd učitelům činil 6 000 zl. Tento přebytek se po delší debatě radní rozhodli nechat v obecní pokladně.²⁴⁴⁾ S vyplácením mezd učitelům to zřejmě nebylo zcela v pořádku. Už 20. října si učitelé reálky jako jeden muž stěžovali, že služného za říjen dostali jen malou část a úředníci používají peníze na reálku k jiným účelům.²⁴⁵⁾

Město Pardubice dostalo někdy před 3. prosincem druhou zálohu na válečné škody ve výši 30 000 zl. Městské zastupitelstvo se usneslo 18 hlasy vyrovnat z této částky nevyrovnané pohledávky za asi 1 000 zl. na potvrzení, která obec vydávala v průběhu války na různé věci pro Prusy. Přebytek nechají u Eskomptní banky a počkají, jestli jim rekviziční účty odsouhlasí

237) SOkA Pardubice, AMP, kart. 44, č. j. 1323. Státním úřadem, který už před polovinou srpna 1866 v Pardubicích nezapomněl obnovit činnost, byl úřad berní.

238) Tamtéž, č. j. 1343.

239) Tamtéž, č. j. 1329.

240) Tamtéž.

241) Tamtéž, kn. 435, Podací deník, č. j. 1329.

242) Tamtéž, č. j. 1416.

243) Tamtéž, kn. 133, Zápisy schůzí a usnesení městské rady 1861–1866, s. 201–203.

244) Tamtéž, s. 207.

245) Tamtéž, kart. 44, č. j. 1700.



Obr. 9: Jan Arnold byl ve válečném roce 1866 radním a v letech 1867–1869 starostou Pardubic. Jeho vztahy s Václavem Bubeníkem byly napjaté.

Zdroj: Východočeské muzeum v Pardubicích, podsbirka
Výtvarné umění, inv. č. UO 177.

okresní a zemská komise. Uložení peněz měli zařídit Jan Arnold a JUDr. Jan Žák.²⁴⁶⁾ Způsob zacházení s těmito penězi však vyvolal ve městě odpor. Ředitel reálky a člen zastupitelstva Jiljí Vratislav Jahn podal protest s tím, že rozhodnutí o této částce patří do kompetence rady města. Protest podal 5. prosince a 13. prosince již bylo hotovo usnesení, okresního výboru, že Jahn má pravdu a peníze má dělit městská rada. Podepsán pod tímto usnesením byl Václav Bubeník, starosta obce i okresu!²⁴⁷⁾ Toto rozhodnutí snad mohlo zavdat příčinu k řečem, že Bubeník, do té doby občany (alespoň na veřejnosti) velebený starosta, z těchto peněz vyplácí své kamarády. Tyto řeči se vyvojily právě v této době.

Někdy před Vánoci roku 1866 se do Pardubic dostal tajný dopis z Heřmanova Městce, podle kterého měl obilní obchodník Josef Šík šířit v hostinci pana Pivničky v Heřmanově Městci zvěsti „... *že zdejší pan starosta ... z rekvizičních peněz, které město za zálohu obdrželo, sebe a svoje přívržence zaplatil.*“²⁴⁸⁾ Pardubický radní Leopold Červenka proto požádal městský úřad v Heřmanově Městci, aby zajistil svědky Šíkových výroků pro potřebu případného soudu. Jak celá věc dopadla, mi není známo, ale vedení města Pardubic o ní již oficiálně nejednalo.²⁴⁹⁾

Vyplácení náhrad z druhé zálohy se však těmito tahanicemi protáhlo a o vyplácení se rozhodlo až na zasedání zastupitelstva 20. března 1867. Tehdy starosta Bubeník sdělil, že rekviziční účty byly od okresní komise prozkoumány „a že zpět zadržенý opis dle nich se též porovnal a opravil.“²⁵⁰⁾ Záloha se tedy měla vyplácet, ale je zřejmé, že nějaké chyby se našly. Nakonec byl 22 hlasy zastupitelů schválen návrh Jana Arnolda „... *aby celá zde se nacházející částka 27 466 zl. obnášející, dle rozvrhu se vyplatila, tak ale, aby oně přeplicenosti, jenž se při rozdělení prvnější zálohy 30 000 zl. počítáním vyšších cen u mnohých zástojů shledají, – spět zadržенé a do příjmů vzaté byly.*“²⁵¹⁾ Pokud tomu dobře rozumíme, tak ti, co si z první zálohy přilepšili, měli neoprávněně nabyté peníze vrátit. Proti tomuto usnesení ovšem protestoval JUDr. Jan Žák. Podle něj právo o tom rozhodovat nepřísluší zastupitelstvu, ale městské radě.²⁵²⁾

246) Tamtéž, kn. 133, Zápisy schůzí a usnesení městské rady 1861–1866, s. 214–215.

247) Tamtéž, č. j. 2030.

248) Tamtéž, č. j. 2050/866.

249) Tamtéž.

250) Tamtéž, kn. 179, Protokoly o schůzích obecního zastupitelstva 1867–1870, s. 17.

251) Tamtéž.

252) Tamtéž.

Někdy v říjnu 1866 vznikl v pardubické městské kanceláři nedatovaný následující text, odeslaný některému vyššímu úřadu: „*Následkem minulé války přišel velký díl polní úrody v zdejší obci na zmar a mnohý není v stavu ani pole svoje zasít. V mnohých domech jest jak od c. k., tak k. pruského vojska vše tak vysáté a zmařeno, že hlad k obávání jest, nebude-li nešťastníkům brzká pomoc.*“²⁵³⁾ Jednalo se asi o Jesničanky, Famílii nebo jiné okrajové části města. Ostatně na samém počátku října okresní zastupitelstvo žádalo město Pardubice „... aby na zdejší rodiny, jež velkou škodu trpěly, ohled vzatý byl.“²⁵⁴⁾

Další vlna erární pomoci pro postižené válkou byla jen velmi slabá. Na schůzi Okresního výboru v Pardubicích 8. října 1866 podal jeho starosta Václav Bubeník zprávu, že „*ku podpoře válkou poškozeného obyvatelstva zdejšího okresu došel výboru okresnímu peněžitý obnos 1200 zl. a naturální pomoc v rozsahu: 165 měric pšenice,*²⁵⁵⁾ *372 měric žita, 114 ½ měrice ječmene, 14 ½ měrice ovsa, 3 ½ měrice hrachu a ½ měrice čočky.*“ Bylo schváleno rozdělit peníze i obiloviny a luštěniny do 28 obcí okresu. Peníze se rozdělovaly po 10 až 60 zl. na obec.²⁵⁶⁾ Zbytek byl rozdělen až na zasedání 15. listopadu.²⁵⁷⁾

Císařská návštěva

Symbolické zakončení nešťastného roku 1866 představovala pro Pardubice listopadová návštěva císaře Františka Josefa I. Na zasedání městského zastupitelstva 21. října starosta Václav Bubeník informoval, že: „*Jak se dozvěděl z bližších zpráv, císař František Josef I. pojedje 24. října 1866 přes Pardubice do Prahy a 4. listopadu 1866 poctí město také svým kratičkým pobytem.*“²⁵⁸⁾ Klade současně zastupitelům otázku, mají-li se dělat nějaké přípravy jeho uvítání. Nakonec bylo usneseno, aby se 24. října zastupitelstvo se zpěváckým spolkem Pernštýn odebralo na nádraží k uvítání císaře. Co se bude dít 4. listopadu, na tom se zastupitelé měli domluvit příště.²⁵⁹⁾

Okresní zastupitelstvo se na mimořádné schůzi 31. října rozhodlo, že 4. listopadu přivítá císaře na hranicích okresu banderium a samo okresní

253) Tamtéž, kart. 44, č. j. 1581.

254) Tamtéž, kn. 435, Podací deník, č. j. 1581.

255) V soustavě dolnorakouských měř činí jedna měrice 61,49 litru.

256) SOkA Pardubice, Okresní zastupitelstvo Pardubice, kn. 4, Jednací protokol okresního výboru v Pardubicích 1865–1870, nestr.

257) Tamtéž.

258) SOkA Pardubice, AMP, kn. 133, Zápisy schůzí a usnesení městské rady 1861–1866, s. 212–213.

259) Tamtéž.

zastupitelstvo jej pak uvítá na pardubickém nádraží. Bylo také usneseno: „*Že se má podati Jeho Veličenstvu promemoria, které má hlavně v sobě obsahovati: vyslovení díky Jeho Veličenstvu za milost, kterou návštěvou svou okresu prokázal, ujištění věrnosti a oddanosti, prosbu za rozšíření samosprávy jak okresu, tak obcí, vyslovení díky za udělené dary a konečně vyličení trapného stavu okresu a potřeb jeho.*“²⁶⁰⁾ K vypracování tohoto dokumentu byli zmocnění Jiljí Jahn, František Mandys, Eugen Sieber a Václav Půlpán.²⁶¹⁾ Z konceptu promemoria vidíme, že představitele okresní samosprávy zajímaly především náhrady utrpených škod těm, kdo se kvůli válce ocitli skutečně na dně. Ovšem ještě větší důraz je v textu kladen na rozšíření samosprávy obcí a okresu. Autoři textu tento požadavek zdůvodňují skutečností, že za války si poradili bez státních úřadů, které je opustily.²⁶²⁾ Tento dojem nesdíleli jen obyvatelé Pardubic, ale je velmi silně zdůrazněn také v přeloučské kronice, jejíž autor Ignác Mašek si ze státních úředníků a jejich chování za okupace dokonce utahuje.²⁶³⁾

Konečně 4. listopadu 1866 se dostavil císař František Josef I. také do Pardubic. Ubytoval se v domě u poštmistra Josefa Krause, kde mu bylo představeno duchovenstvo, úřednictvo, městská rada, profesorský sbor a jiní, kdo byli považováni za důležité. Provázen státním ministrem hrabětem Belcredim, místodržitelem českým a místními hodnostáři, odebral se do reálky, kde byl uvítán zpěvem žáků, prohlédl si jejich práce a podepsal se do pamětních knih. Poté navštívil radnici, kde si prohlédl *mnohá privilegia* a zapsal se do městské kroniky na stránce 621. Městským chudým daroval 2 000 zl.²⁶⁴⁾ Částku rozdělilo zastupitelstvo po svém. Chudým se dostalo jen 1205,50 zl. v částkách, které většinou nepřevyšovaly 5 zl. na osobu. Jen dvě osoby dostaly 10 a 25 zl. Reálka z této sumy dostala 100 zl., hlavní škola 200 zl. a nově upravený ústav chudých 350 zl. Zbýlých 87,50 zl. bylo ponecháno v *rezervě*²⁶⁵⁾ a předpokládáme, že chudí tyto peníze již neviděli.

Císaře ve městě vítala hesla vyvěšená na některých budovách. Například na Zelené bráně byl nápis: „*Milost Tvá zhojíž naše rány!*“ Na radnici bylo

260) SOkA Pardubice, Okresní zastupitelstvo Pardubice, kn. 1, Jednací protokol 1865–1870, nestr.

261) Tamtéž.

262) SOkA Pardubice, Okresní správní komise Pardubice, obecná korespondence, kart. 1.

263) SOkA Pardubice, Archiv města Přelouče, kn. 1, Kronika 1836–1926, s. 104.

264) SOkA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 665.

265) Tamtéž, kn. 133, Záписы schůzí a usnesení městské rady 1861–1866, s. 214–215.

poněkud předčasně vyvěšeno heslo: „*Sláva dárci samosprávy!*“ a na reálce: „*Sloužím vědě, vlasti, králi!*“ Na vchodu do reálky z náměstí pak stálo heslo: „*Škola základ blahobyti!*“²⁶⁶⁾

Kdo byl nejlepší

Po skončení válečného dramatu nastal čas děkování. Toto děkování máme lépe zdokumentované díky Národním listům, kam se z Pardubic posílalo i to, co by mělo zůstat raději doma pod pokličkou. Ještě Prusové z Čech úplně neodešli, ale už se v Národních listech 19. září 1866 objevil text s děkovnou adresou pardubických občanů starostovi Václavu Bubeníkovi. Autoři nejsou uvedeni, ale byli jimi nepochybně jeho příznivci. Text vyznívá tak, že jen sám Václav Bubeník se za pruské okupace staral, aby obec co nejméně trpěla a ostatní, kdo mu měli pomáhat, utekli.²⁶⁷⁾ Tuto adresu, skvostně zpracovanou profesorem Janem Kostěncem z reálky a opatřenou 374 podpisy občanů, pak Bubeníkovi někdy po 19. září 1866 občané předali.²⁶⁸⁾

Chválení jednoho statečného muže nadělalo zlou krev. Tvzení zde uvedená se totiž nezakládala na pravdě. Trvalo víc než týden, než se druhá strana zmohla na protiútok. V Národních listech 28. září vyšel inzerát, který popírá, že Bubeník byl sám, kdo usiloval o dobro obce a vyzdvihuje zásluhy radních Hynka Reisenzahna, Jana Arnolda a Jana Konečného. Jméno starosty Bubeníka bylo, jistě nikoli náhodou, v inzerátu zkomoleno na *Bubeníček*.²⁶⁹⁾ A opět nikoli náhodou vyšel inzerát 28. září, kdy Václav Bubeník slavil svátek.

V kronice města jsou jako nejzasloužilejší z doby okupace uvedeni Václav Bubeník, Hynek (Ignác) Reisenzahn (ten se záhy odstěhoval) a Jan Arnold.²⁷⁰⁾

Válka roku 1866 znamenala pro občany Pardubic i dalších měst a obcí ve východních Čechách traumatický zážitek. Region se stal po víc než 80 letech dějištěm vojenských operací se vším, co k nim patřilo. Navíc se jednalo o válečnou událost na dlouhou dobu (do roku 1914) poslední, takže mohla v myslech obyvatel uzrát a byla jí věnována patřičná pozornost tisku i řadu desetiletí po jejím skončení.

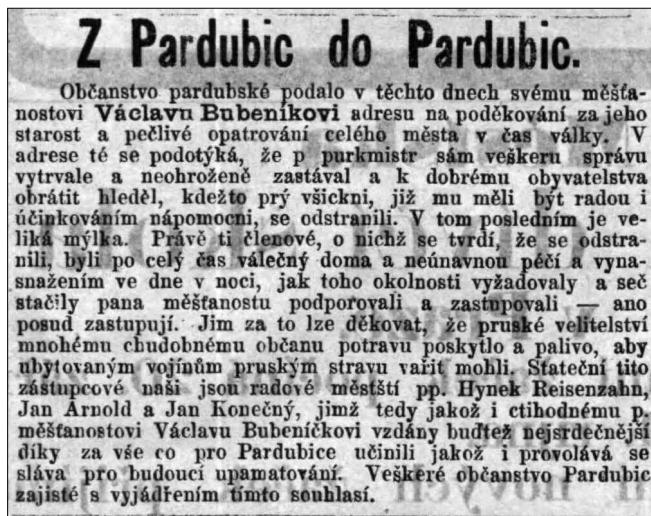
266) SOKA Pardubice, Reálka Pardubice, kn. 1, Kronika 1863–1896 (sbírka kronik SK 641), nestr. V této kronice je také podrobný popis návštěvy císaře v reálce.

267) Národní listy, roč. 6, č. 257, 19. 9. 1866, s. 3.

268) F. ROSŮLEK (red.), *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, s. 518.

269) Národní listy, roč. 6, č. 266, 28. 9. 1866, s. 3.

270) SOKA Pardubice, AMP, kn. 27, Memorabilien der Stadt Pardubitz..., s. 665.



Obr. 10: Národní listy uveřejnily 28. 9. 1866 tento nepodepsaný inzerát pardubických občanů, kterým upozorňují, že zájmy obce a jejích obyvatel za pruské okupace nehájil jen starosta Václav Bubeník, ale i další členové samosprávy. Zdroj: Národní listy, roč. 6, č. 266, 28. 9. 1866, s. 3.

Konstatujeme však, že tato krátká válka, byť se řady životů dotkla fatálním způsobem, neznamenala zásadní zlom v životě obce a regionu. S výjimkou rychle obnoveného mostu přes Labe nebyla zničena infrastruktura, ani žádné budovy. Nouze o potraviny pominula nejpozději s další úrodou (pravděpodobně daleko dřív) a díky železnici, která dokázala region zásobovat, nepřešla v hladomor.

Mgr. Jan Tetřev

Východočeské muzeum v Pardubicích

e-mail: tetrev@vcm.cz

PARDUBICE DURING WARTIME: 1866

During the 1866 war, Pardubice was a natural base for the Austrian army operating to the north of Hradec Králové. From March 1866 the city saw a growing influx of troops, which became particularly intense in May. Mayor Bubeník informed the district authority of potential problems with supplying meat to the troops. Stocks of staple foods and fodder for horses were also monitored by the authority, but the military supply system appears to have worked until the end of June, so the city was unable to intervene in these processes. However, the military authorities called on local citizens to give up their horses. Shortly before the outbreak of the conflict, ladies from Pardubice helped to collect bandages and other supplies for wounded soldiers; these efforts were primarily organized through the Ludmila women's choral association. In June 1866, refugees from North Bohemia passed through the city; however, no information has been found on any organized assistance for these people.

The first wounded (still relatively few) appear to have arrived in the city on 24 June, but a much larger contingent of injured troops arrived on 27 June. Some of them remained in the city, and others continued onwards by rail to Prague and Brno. They found shelter in the military hospital at the castle, as well as in a further 15 such hospitals in what is now the Zelené Předměstí district. The streets of Pardubice's historic city centre were full of carts carrying supplies for the combat troops, marching troops, and refugees. Rumours circulated among the civilian population, causing panic; some local inhabitants fled the city on 30 June. In late June and early July, Pardubice was involved in an operation to bake and supply bread for the combat troops. Loaves from East and Central Bohemia arrived in the city on 3 July, where they were evidently eaten both by the retreating Austrian troops and the first Prussians to arrive.

The first refugees from the battle at Hradec Králové arrived in Pardubice on 3 July 1866 around 5 p.m., but the main wave came after 9 p.m. The first arrivals were terrified troops who had fled, and the second consisted mainly of soldiers undertaking a somewhat organized retreat and bringing their wounded comrades with them. The citizens showed kindness to the troops. The influx began to slow during 4 July, and on the evening of that day Prussian patrols appeared on the right bank of the Labe. The Prussians entered the city on the morning of 5 July, and commandeered large quantities of supplies from the municipal authorities. Their first target was property belonging to the Austrian state. On 6 July the Prussian general staff arrived in the city, along

with Wilhelm I and Prime Minister Bismarck. Some houses were looted during the evening of that day. The Prussians devoured the city's food supplies, and their greed became a feature of local legends for many years. The city also had to rebuild the bridge over the Labe (at its own expense), as it had been burned down by the Austrian army. Pardubice did not remain isolated from the rest of Bohemia for long. On 11 July the first train arrived from Prague (which by then was also occupied), the telegraph lines were restored, and the Prague newspapers were delivered.

After the cease fire of 22 July, the city and its district sent a delegation to the Austrian Emperor, which was received on 10 August. The delegates asked for help with supplies, but the situation began to improve even without any extra assistance, because the Prussian army's supply lines were taken over by the Austrian authorities and trade resumed with non-occupied food-producing regions. The state authorities also began to function once more. An excessive quantity of food supplies had been delivered to Pardubice for the Prussian troops; the food rotted or was stolen, and by the end of the occupation it was being sold in large volumes below the usual market price. The Prussians finally left on 28 September. The Prussian troops brought a cholera epidemic to Pardubice, which claimed the lives of 132 civilians, several dozen Prussians, and an unknown number of Austrian troops.

The material damage caused by the Prussian and Austrian armies was recorded, and the state paid compensation for some of the damage incurred. The way in which this compensation was distributed by the municipal authorities provoked numerous disputes and accusations. Compensation was paid for damaged property, but not for loss of earnings – though this was critically important for many small local businesses. In the aftermath of the war there were also disputes among local people concerning who had done most to alleviate the sufferings of the civilian population; these disputes were reported even in the national press.

The 1866 war was a traumatic experience for the people of Pardubice. After more than 170 years of peace, the region once again became the scene of war. However, it did not represent a genuine turning-point in the city's history; with the exception of the Labe bridge (which was soon rebuilt), no infrastructure or buildings were destroyed, and the railway ensured that the temporary shortage of food did not grow into a famine.